ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 9. ВЕРЕСЕНЬ

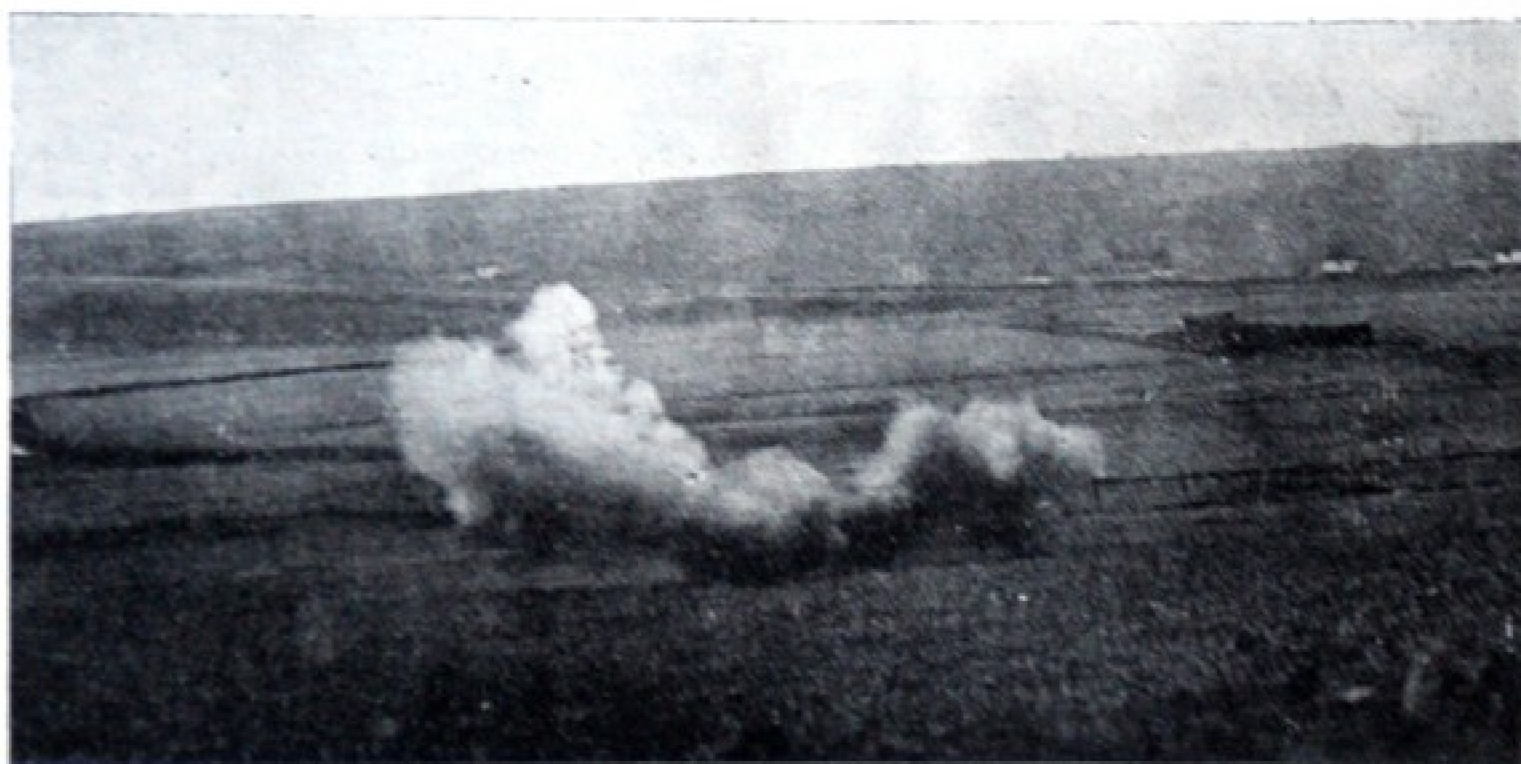
1933

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 9 ВЕРЕСЕНЬ 1933

ҐРАНАТА

Шевченківське Свято в Одесі 1920 р.

Написав: *Олесь Бистренко*

Наш „Дім Виздоровців", що містився при вулиці Полтавської Побіди (бічна) в Одесі, довідався в березні 1920 р., що в тому місяці відбудеться величаве свято в честь Т. Шевченка. Всі ми були цікаві, як справді почитають комуністи найбільшого українського поета — борця за визволення України... Цитати з творів поета виписані великими буквами на великих таблицях посеред відповідного малюнку уміщені на всіх видніших місцях міста пригадували й повідомляли, коли відбудеться свято в честь того, котрий все життя боровся проти насилля...

В день, призначений на свято, хто тільки був здоров, ішов на площу коло Собору, де була збірна точка й зачиналося свято. Коло Собору застали ми непроглядні маси народу. Були там ріжні громадянські організації й товариства з таблицями, транспарентами, портретами поета та прапорами, були совітські військові частини з червоними прапорами, галицькі з червоним і жовтоблакитним і курінь формуючоїся галицько-чорноморської дивізії. В Соборі правилося богослуження. Маси народу напливали ще звідусіль... Згодом уся площа коло Собору вкрилася людським муравлищем. Понад головами тої маси повівали прапори жовтоблакитні напереміну з червоними.

Нечайно приїхав автом на площу командант совітської дивізії, здається 45-ої. Побачивши жовтоблакитні прапори, він розлютився, став на сидження авта та горлаючи, відгрожувався в сторону маси народу. Здається дав був наказ поконфіскувати жовтоблакитні прапори, та хтось з близьких дорадив йому, щоби дав спокій і він утихомирився. Чи остав, чи відїхав, не памятаю. Цей інцидент дійшов вмить до відома маси та троха розбурхав її...

По якомусь часі, на даний знак рушив зпід Собору похід. Відккривала його совітська орхестра, за нею йшла совітська військова частина, опісля курінь або два чорноморсько-галицької дивізії з ґен. Сокирою-Яхонтовом на чолі, за ними півкурінь виздоровців Галичан в анґлійськім умундуруванні та озброєнні і сотня виздоровців старшин У. Г. А. За військовими старшинами йшли ріжні культурно-освітні українські та професийні організації. Йдучи в поході я не бачив докладно, які саме й в якому порядку йшли цивільні організації.

Похід розвинувся Дерибасовською вулицею, опісля звернув вправо, перейшов кілька кварталів і знову звернув вліво так, що йшов вулицею попри величавий будинок Біржі та прямував на мійську оперу. На закрутах можна було бачити цей прегарний похід, в якому жовтоблакитних прапорів начисляли 24... Як дивилися на це червоні, не тяжко вгадати, одначе підчас походу не було жадного інциденту. Занадто величава була хвиля, щоби хтось важився її профанувати.

На площі коло Городської Думи й Музею був уставлений провізоричний памятник поета, а недалеко від нього трибуна для промовців.

Всі військові частини й громадянство уставилися в порядку довкола памятника. Отця II-га частина свята зачалася відспіванням „Заповіту", який відспівав хор місцевої „Просвіти". З відкритими головами всі цивільні мущини, а в поставі на позір усі військові слухали ми добре відспіваного та глибоко відчутого „Заповіту". Враження робив він на всіх потрясаюче. Внизу шуміло Чорне, козацьке Море, якого клаптик видно було щілиною між мурами... Площа вкрита непроглядною масою святочно настроеного, заслуханого... Одним злучені пієтизмом для поета недавно розділені непроходимим кордоном Наддністрянці і Наддніпрянці ось тут обєднувалися духово та віддаючи поклін борцеві за волю поневолених, кріпилися на боротьбу за ідеали пророка..

Після відспівання „Заповіту", слідували промови. Говорив відпоручник місцевої „Просвіти" та інших громадянських установ, говорили салдати, аж згодом вийшов на трибуну старший віком робітник та зачав промовляти російською мовою. Ті, що ближче стояли до трибуни — Українці запротестували та заглушили його так, що він мусів зійти з трибуни, промовивши ледви кілька слів...

Після скінчення промов, відбулася дефіляда учасників свята перед імпровізованим памятником поета. Зачало дефілювати військо. Треба було бачити ті стрункі чвірки наших стрільців, що вирвалися з смертельних обіймів тифу і прийшовши трохи до здоровля йшли бадьорим кроком і своєю поставою викликали подив та захоплення всіх глядачів. Не одному з глядачів заблисла сльоза радости на очах на вид так карного та добре вишколеного укрінського війська...

Вечером того дня відбулося в Городській Опері врочисте представлення попереджене відповідною промовою. По закінченні вистави хтось заінтонував „Інтернаціонал", але саля мов на команду підхопила „Ще не вмерла Україна" і кількасотними голосами засвідчила, хто справді почитає Шевченка.

Останні дії 2-го гарматнього полку

Написав Денис Онищук, б. одн. відст. УГА.

Це ділося в другій половині січня 1920 року. Армія тифозних недобитків мала приказ пересуватися на південь України для відпочинку та переорганізування. Головний напрям був уздовж залізної дороги Жмеринка—Одеса. Як і богато інших частин, посувався тоді і наш, 2-ий гарм. полк ІІ-ої коломийської бригади, по правій стороні згаданої залізниці.

Я йшов за останнім возом провіянтового обозу, що телепався повільно, позаду батерій, із харчами та... набоями. На кожнім возі лежав щонайменше один тифозний. Саме цей останній, вузький та високий віз, перевернувся недавно на поперечній дорозі. Ледво удалося нам у двох із візником поставити його знов на колеса. Ми перестрашилися, що нашого хорого добудемо вже неживим, бо він, із під скриньок із набоями, вже не подавав жадного знаку життя. Та на щастя його тільки трохи потовкло.

Холодний північно-східний вітер уперто добирався через легке убрання до живого. Я скулювався, втягав голову між плечі та закутувався щораз сильніше у синю, непідшиту, ще австрійську „мантлю". Та це мало що помагало. Починало вечоріти, а села ще не було видно, хоч і запевняли нас, що до нього не буде більше, як 15 верстов із... ґаком. Та колиб саме не отой „ґак". Тих 15 верстов уже перейшли давно, а „ґакові" ще кінця не видно. Може эблудили? Та ні. Сильні вибоїни в снігу переконували нас, що саме сюди проходив наш полк.

Вже пізно аж під вечір добилися до нашої цілі, малого молдованського села. Ціле село вже було заповнене військом. Мені ледви вдалося ще знайти в обсягу нашого району малу не заняту ще ніким, хатину бідного молдованина. Перемерзлий та перемучений з дороги, бо майже ввесь час треба було йти пішки, я радий був і з такого притулку.

Попоївши троха куті та вареників (це було саме в навечеря Йордану), пішов на відпочинок.

Другого дня рано, коло 10-ої години, ми мали виїзджати дальше. Перед виїздом сказав мені хор. Гуцуляк, командант провіянтового обозу, що я мушу перебрати провід одного воза. Дотеперішній його погонич, що горячкував уже від кількох днів, лежав цілком непритомний. Всі, дотепер здорові люди, включно до писаря, вже позанимали давніше в інших возах, це почесне місце візників. Вже й кухар став погоничем коней від кухні. Правду кажучи, кухонний погонич став кухарем, бо властивий кухар уже давно лежав хорий. Взагалі в нашій частині було так мало здорових людей, що часто на постою і варти не було кому держати. Я був останньою резервою, а вже й на мене прийшла черга. Тож не було іншого виходу, і я мусів занятися „своїми" кіньми.

Надійшов час відізду і я почав запрягати „свої булані". Та все мені щось не йшло. Ба шлию обернуу, ба кінь заступить за посторонок, ба нашийники за короткі (якжеж, до біса, до того часу були добрі?). А тут і помогти нема кому. Поки я так ладився в дорогу, обоз давно вже виїхав. Довкруги мене зібралося чимало селян, що з іронічною усмішкою приглядалися моїй роботі та перешіптували якось підозріло. Я постановив приспішити свою роботу і чимскорше виїхати. Та чим скоріше я старався запрягти, тим більше путалося все в моїх руках.

Д. Онищук, одхор. вістун УСС.

— Пан, чого так спішиш? — приступив до мене один із селян — От лучше продай коні, віз, та все, що там маєш, і оставайся між нами. Як не остогидло ще вам так шлятися та воювати? Колиб хоч знали за що та за кого так страдаєте, а то ходите по чужій землі, та тільки непокоїте спокійний народ.

— Так, так. Найкраще зробилиб — притакнув другий. — От ваші вже відійшли далеко й не будуть навіть знати... А я й самий купивби дещо, — мов знехотя додав.

— Та не приставай вже тільки. Він, думаєш, дурний? Певне тому й відстав від своїх, а мовчить, щоби ціну підбити, — вмішався й третій.

В цій хвилі я скінчив із кінською фільософією, вискочив на віз та затяв коні батогом.

— Гей, пан, так не продаш? Дам вісім, дам десять тисяч лопатками!

Коні рванули з місця, аж вигнулися їм хребти, люди відскочили в боки і віз покотився по втоптанім снігу.

— Гей пан, продай, — ще вчув я за плечима. — Продай, а то пожалуєш, бо всеодно вам заберуть даром!...

Виїхавши за село, я свобідніше відітхнув і пустив вільніше коні.

— Хибаж їм було трудно забрати в мене все даром, а мені дати прочухана, та пустити на всі вітри? — вертілося мені з острахом у голові.

Та щастя, що так скінчилося, а то я й кріса не мав при собі, так, що в разі потреби і боронитися, чи хоч бодай налякати, не було чим.

Побачивши вже недалеко нашу кольону, я заспокоївся зовсім, пустив коні свобідним кроком, а сам — заглибився у мрії.

Хто з нас тоді, в той час, не мріяв? Хто не згадував своїх рідних, своїх близьких? Хто не летів думками туди, далеко, де батько сумно сидів за столом, підперши голову рукою, а мати нишком утирала сльози, що так і тиснулися непрошені з очей, та крадьки, час від часу, поглядали в вікно? „А може, а може саме тепер нам зробить несподівану радість і тільки дивись, рипне фіртка, а він уже й на порозі... А може..." І не можучи більше запанувати над собою, втиснувши обличча в долоні, здавлювала глухе ридання...

Тож і я полетів думками туди, далеко, на зелену Буковину. Цеж уже другі різдвяні свята я не святкував із ріднею.

І пригадалося мені все: як я просився на війну, як не пускали мене з дому...

— Тиж ще за молодий, ще навіть 18 літ не маєш. Тебе навіть не приймуть, тиж ще хлопчина. Хоч пожди, поки не сповниться тобі 18 літ, а тоді, як буде потрібно, то й підеш, — успокоювала мене мати.

— Чогож я буду ще так довго, цілих два місяці. чекати? А до того часу, хто знає, що може статися! — боронився я...

І таки не видержав, — утік.

А завтра, завтра Івана Хрестителя, завтра день моїх уродин, завтра сповняється мені вже 19 літ. О, тепер уже ніхто не міг би мені закинути, що я ще за молодий на війну! Я вже тепер старий вояк, я вже маю воєнну практику за собою. Та щей яку! Із фронтів: польського, більшовицького, денікінського, три рази „поворотний" перебув, — і я всміхнувся вдоволено „під вусом", та приловив себе самий на тому.

Так заглиблений у мріях, я й не помітив, що вже давно дігнав нашу кольону та долучився до обозу

Того вечора, 19 січня, ми доїхали до села Фльори, де осталися на ніч.

Вже тоді ходили глухі чутки, що армія Денікіна розбита, та що більшовики скорими кроками йдуть уперед. Перед нами стояло трудне питання, — що буде з нами? Деякі догадувались, що перейдемо через Дністер до Румунії, інші знов твердили, що ми злучимося з більшовиками, що про це знається вже напевно, тільки офіціяльно ще не оголошено і держиться ще покищо в тайні, щоб денікінці не довідалися вчасніше, ніж цього потрібно.

Розтаборившися на якійсь площі, здається подвірю б. поміщика, порозходилися всі по кватирах. Я тепер мусів уже шукати приміщення не тільки для себе, а й для коней. Та на моє щастя, знайшов таки зараз у долині, недалеко обозу.

Щоб на другий день не вставати надто рано, я попросив хазяйського хлопця, щоб він, поки я встану, кинув коням щонебудь їсти. Ще обійшовши „свою худібку" на ніч, пішов спати.

Другого дня розбудив мене хлопець досить вчасно зі злобно-веселою усмішкою: — Ви ще спите, а большевики вже обступили ціле село!

Я схопився як стій, та поквапно почав збиратися. В цей час хлопець мене інформував, що більшовицькі повстанці обступили село зі всіх сторін, а наші вже піддалися без бою. Я не дуже вірив хлопцеві, але в селі дійсно було спокійно. Зате я доглядів через вікно, як із протилежного горба сходило кількох повстанців у село. Вийшовши на вулицю, пустилися одинцем, із крісами на поготові, в глиб села. Хазяйський хлопець, через цілий час, то вибігав на подвіря, то знову вертався до хати. Я дивився у вікно та, підсвистуючи якусь мельодію, додавав собі відваги. Хазяйка зі страху залізла аж на піч, та весь час не переставала воркотіти:

— Боже, Боже! Коли то вже раз скінчиться та кара божа? І защо народ так страждє? Колись усі були одного царя люди і всім добре жилося, а тепер таке настало, що ані суди-Боже. Якісь українці, якісь большевики, якийсь Никон, якийсь Петлюра. І чого вони всі хотять? Сиділиб собі дома всі, а то ні, захотілося воювати. І чомуж ти, сину, дома не сидів? — звернулася до мене. — Жив би собі спокійно, а тепер от, хто знає, що тебе чекає. Ах, Боже, Боже! Вороги ходять поперед хату, а він собі підсвистує, як на весіллю...

Я вже не мав часу дослухувати. Саме тоді вже проминав ворота останній повстанець, та раптом чомусь завернувся і попрямував до хати. Хлопець був тоді на подвірю і я догадуюся, що то він певне повідомив, що й тут, у хаті є один „ґаліча-нін". Двері від сіней відчинив хлопець, а повстанець уже здалека спрямував кріса та крикнув:

— Рукі вверх!

Я підняв.

— Ґде твая вінтовка?

— Не маю, — кажу.

— Врйош сукін син! Как же так без вінтовкі?

— Ні, кажу, — я й не мав, спитайте хоч хазяйки.

Хазяйка потакнула із печі і він повірив. Зате звернули його увагу мої нашивки на рукавах.

— А ето что? — спитав.

— Відзнаки, — кажу.

— Какії, для чево ето?

— Відзнаки степеня, я — є вістун.

— Вістун? А что ето значіть?

— Це — младший унтерофіцер — я пояснив.

— Так? Ти младший унтер? Так собірайсь, пайдьош са мной.

— Куди, й чого? — питаю.

— До штабу. Нам приказалі прітащіть всєх афіцеров.

— Яж, — кажу, — не офіцер.

— Всьо равно, афіцер ілі унтерофіцер, скарей собірайся!

Не було іншої ради, треба було повинуватися. Я спакував свій наплечник, попросив ще хлопця, щоб скочив до обозу, та повідомив, що сталося із мною, та щоб відтам післали когось забрати коні, і — пішов.

У штабі вже були майже всі наші старшини. Вони всі були поденервовані, бігали, крутилися та сварилися із штабовцями повстанців. Домагалися, щоб можна було їм задержати при собі револьвери, бо то їх власність, та навіть запевнення під словом чести, що не будуть їх уживати проти повстанців, не помогли. Далі старалися переконати

повстанців, що ми вже не числимося їх ворогами, чого найліпший доказ те, що тепер не ставили їм збройного опору, а проти денікінців не виступили ще отверто, бо ждемо тільки відповідної хвилі і т. д.

Штабовці дуже вважно слухали того всього, але не дуже давалися переконати. Найбільше їх злостило те, що кількох старшин, скориставши зі слабого нагляду, висмикнулися на конях і втекли майже їм зперед носа. Це був пор. Семака (буковинець), командант ІІ-ої батерії, здається котрийсь із братів Тригуків із ІІІ-ої батерії, а інших не пригадую собі.

Штабовці відповідали, що колиб ми дійсно уважалися їхніми приятелями, то не бувби втікав ніхто. Тепер вони боялися, що ці втікачі повідомлять інші наші частини, і вони прийдуть нас відбивати. Тому рішили якнайскорше виїхати з села.

Я сидів собі спокійно в кутку та тільки прислухувався до цього всього. Вкінці вже було мені забогато і я спитався котрогось із штабовців, як довго я ще маю там сидіти. Він спитав, хто я та чого мене привели. Коли я йому розповів, він вилаяв здорово того „дурака, що нічого не розуміє", та казав мені чимскорше йти, бо зараз маємо виїзжати.

Мої хазяї вже певно лагодилися присвоїти собі коні, бо дуже здивувалися, коли мене побачили знов, тимбільше, що хлопець і думки не мав іти до обозу, повідомити про мою пригоду.

Я зараз вивів коні зі стайні, та повів до обозу. Тут уже всі вози були запряжені окрім мого. Та мені не хотілося, саме в день моїх уродин (20-го січня)[1]), пускатися голодному в далеку, незнану дорогу. Я припняв коні коло воза, добув казанок, набрав у кухні чорної кави та почав зі смаком заїдати.

Аж ось надбіг конем один зі штабовців та почав приспішувати, щоб чимскорше виїзжати. Нарешті спинився перед моїм возом.

— Ето чиї лошаді?

— Мої, — відповів я спокійно.

— Ані чево не запряжони?

— Не мав ще часу, — відповів я, сербнувши кави.

— Так почемуж ти не запрягаєш?

— Хіба не бачиш, чай пю?

— Іді с.-с. скарей, а то я січас па красному с тобой разщітаюсь! — і блиснуло мені перед очима дуло нагана в його руці.

Не тямлю вже, що сталося з моєю кавою, бо й казанка я більше вже не бачив. Знаю тільки, що в одній хвилині коні вже були запряжені (де й зручність у мене та взялася?) і я вже виїзжав, разом із іншими з подвіря.

Потім нераз ще я згадував, який то дарунок мало що не довелося мені дістати із рук повстанця, саме в день моїх уродин.

---

[1]) Др. С. Шухевич, згадуючи у своїх споминах про розоруження нашої части (т. IV, ст. 68), подає хибно дату 21 січня. — О. Д.

По дорозі присівся на мій віз один із повстанців та почав росказувати про цей напад на нас. Оповідав, як то вони всі неохочо йшли на галичан і тільки здогад, що ми не будемо ставити їм опору, підбадьорював їх. Про те, щоб зводити з нами битву і думки в них не було. Може лиш кожний другий із них, мав тільки по 2—3 набої. Вистарчало, говорив, щоб ми були пустили одну ленту зі скорострілa, або один вистріл із гармати, щоб вони всі були розбіглися. Та помимо того вони йшли, бо їм потрібно було гармат і набоїв.

Я йому притакував та в свою чергу оповідав, що ми все одно не булиби билися із ними, бо не хотілиб проливати „братню пролетарську кров", що моглиб були і так віддати їм дещо зброї, та тоді булиб стратили довіря у денікінців. А так все таки лучше, що вони ніби то нас роззброїли.

Потім мені навкучилася його балаканина і моє заняття погонича, я попросив його, щоб він „на хвильку" занявся кіньми, а сам зіскочив із воза. Якийсь час ішов пішки, а потім пересів на інший віз і тим закінчив свою, таку коротку, та зате богату на враження, карієру візника.

Незадовго заїхали ми до містечка Окни, що потічком Ярликом переділене на дві часті. Східня у херсонській, а західня у подільській ґубернії. Нас приміщено у б. поміщицькім дворі, (про котрий, здається, згадує Чикаленко у своїм „Щоденнику").

З початку нас потішали, що заберуть від нас тільки зброю, а обоз зі всім майном віддадуть нам назад. Та ще того таки самого дня кинулися на наш провіянтовий обоз і розібрали все, до голих дощок. І цукор і скіру і тютюн і сірники, яких ми мали ще щось два міхи й якими перед тим так дорожили, — все стало їх „военною добичею". Щоб хоч дещо вратувати, пустились наші хлопці самі викрадати своє добро. Найбільше ще попало в наші руки махорки й сірників, і тільки мало лиш кому ще вдалося врізати скіри хоч на пару підошов. До вечора вже був обоз зовсім порожній.

Хоч нас не держали під строгою вартою, зате зробили нас уважними, що містечко сильно обставлене заставами та стежами, так що колиб хто пробував утекти, зловлять і строго покарають. Та не зважаючи на ту пересторогу, вже таки першого вечера богато нараджувалися над утечею. А ще тої таки самої ночі ми мали нагоду переконатися, що повстанці дійсно добре стерегли містечка. Майже всіх утікачів попереловлювали на полі та позавертали їх знову на місце постою. Не знаю, чи карали їх якнебудь, та знаю, що ще і другого і третого вечера вдавалось їм переловлювати та завертати менше обережних утікачів. Та мабуть споре число було і таких, котрим таки вдалося вирватись поза обсяг ділання повстанчих стеж, про що ми переконалися вже аж при нашім відізді.

Другого дня, коло 11-ої год. рано, забігали та заметушилися повстанці. То прискакав один їх вістовий та доніс, що десь там, коло якихось копиць сіна, кілька наших кавалеристів порубали

шаблями двох повстанців, що непозволяли забирати сіно. Кільканацять повстанців зараз повискакували на коні та пігнали в той напрям пімстити своїх товаришів, але потім так і вернули без нічого.

Зате третього дня прийшлося всім переживати ще більше напруження. Котрась із наших бриґад (чи не 8-ма), довідавшися про нашу долю, пробувала нас відбити. Повстанчий штаб дуже занепокоївся та зарядив усі міри для оборони. Стягнули наші гармати коло церкви та почали ними „жарити" навмання, мабуть більше для підбадьорення своїх чим для постраху неприятеля. Та до ніякого бою не прийшло. Говорилося, що наша делеґація зажадала від повстанців негайного звільнення всіх полонених, нащо повстанці буцім то мали погодитися.

Вже другого, а головно третього дня було замітно ослаблення сторожі над нами. Видно було, що вони булиби вже й раді, щоб ми повтікали всі, бо по перше, мусіли нас усіх прохарчовувати, а по друге, що таки не знали, що мають із нами почати, та як нас позбутися. Тому ці вимоги нашої бриґади приняли з досить великим вдоволенням. Отже вже таки на слідуючий день почали нас виряжати в дорогу. Дали нам шість возів для баґажів, одну кухню, харчів на пару день і одного живого вола. Ми розпрощалися досить по приятельськи. Повстанчий командант (здається от. Дибенко), просив навіть вибачення, заявляючи що гармати оставляє собі для конечної потреби тільки в формі позички, тимчасово, а коли вже надійдуть більшовицькі війська і ми злучимося вже з ними, то віддасть нам усе в порядку. Річ ясна, що ці їх запевнення були тільки нещирою формальністю, та через те ніхто й не брав їх поважно.

Аж тепер, при відїзді, показалося, скільки наших скористало за цих три дні із можливости дати ногам знати. Нас попало в полон около 250 людей, а звільнилося тепер тільки — 106. і то по більшій часті або ще хорі, або виздоровці, що ледво волочили ноги за собою.

До нас приділено одного хлопця — розвідчика, що відпровадив нас поза друге село, де й кінчилася влада повстанців, і вернувся до своїх.

А ми поплентались далі на полудневий схід.

По кількадневім марші дігнали ми нашу бриґаду, здається, аж у Захарівці. Там приділено нас на харчевий стан до одного з курінів бриґади. По короткім часі почалася наша вандрівка як у зачарованім колі: Захарівка, Павлівка, Кассель, Ґлiксталь, Найдорф, Берґдорф, ба підходили аж недалеко Дністра, потім вертали знов і нераз доводилося по 2—3 рази бувати в тім самім селі. Армія Денікіна вже без сумніву була розбита. Більшовики тільки ще лиш тому не надходили, що не встигали так скоро поступати за відступаючими денікінцями.

Оповідали, що котрась із наших частин пробувала переправитися замерзлим Дністром до Румунії, та румуни гарматним вогнем розбили лід і цим самим унеможливили перехід. Не було іншого виходу, тільки треба було скінчити з подвійною грою і остатися вірними заключеному уже, як говорилося, порозумінню із більшовиками. Ми перейшли до нім. кольонії Ґлiксталь, де вже стояла 14-та бриґада і там почали дожидати приходу більшовицьких військ. Аж по кількох днях прочитано нам у деннім приказі злуку з більшовиками та наказано почепити на шапках червоні стяжки. Деякі познімали тризуба та інші національні відзнаки зовсім, та богато прикрасило їх тільки червоними стяжками. Не одної німкині червона спідниця пішла на „патріотичне діло". Німці дивувалися, як то так несподівано і без ніякого шуму перетворилися ми в більшовиків, та всетаки і на далі відносилися до нас із повним довірям.

Ми з великим напруженням дожидали приходу більшовиків. Як стрінуться вони з нами, як будуть відноситися взагалі, які порядки позаводять? Може порозділюють нас малими гуртками між їхні частини, може позабирають нам наших старшин? Може..., та скільки то тоді думок із ріжними „може" не снувалося в голові?

Окрім того ми боялися того моменту, коли то вже буде перевалюватися фронт нашою околицею. Ми денікінців не нападали, але боялися, щоб не стати на дорозі якої більшої їх відступаючої частини. Тоді або мусіліб ставити їм збройний опір, або добровільно пропустити їх дальше. В першім випадку денікінці, не маючи іншого виходу, мусілиби перебитися, бо залога Ґлiксталю не представляла собою такої великої збройної сили, хоч 14. бриґада мала й артилерію. У другім випадку ми булиби провинилися проти нашого союзника. Та покищо дні минали якось спокійно. Аж десь коло 15. II. заалярмовано всю залогу села. То ґен. Шкуро наближався зі своєю кавалерією до села. Та на віддалі одного кільометра задержалися і вислали тільки делеґацію із доманням пропустити їх свобідно через село. Переговори велися біля школи. Наша команда обіцяла отворити їм дорогу тільки за попереднім зложенням зброї. Денікінці про це і чути не хотіли та закидували нам віроломство. На те один із наших старшин почав пояснювати провідникові делеґації, що нас вяже тепер інший договір і ми, як добрі вояки, мусимо поступати тепер згідно з нашими новими союзницькими вимогами.

— І ви, як добрий вояк, повинні це самі дуже добре зрозуміти, — додав наш старшина.

— Что єто такоє „вояк", — спитав денікінець.

— Як би то сказати? Салдат, — старався вияснити наш старшина, що не вмів свобідно висловлюватися по московськи. — Ви, кажу, будучи добрим салдатом...

— Я не салдат, я полковнік, — обурився провідник делеґації.

Переговори так і не довели до нічого, і делеґати поденервовані вернулися назад. Та видно було, що вони не будуть пробувати перебиватися силою. Нам видно було з села, як скоро по повороті делеґації вони повернули коні і легким трапом скрилися за горбком. Наша артилерія, мабуть

для пострху, післала ще за ними навздогін три шрапнелі.

Чотири роки пізніше я стрічався в Букарешті з одним б. штабс-капітаном (Белоданов), що тоді був у тій частині кавалерії. Він оповідав мені, що вони були тоді дуже обурені нашою поведінкою і булиб там нас „рознесли" всіх, як би не те, що мусіли були дорожити кожною хвилиною, бо більшовики вже наступали їм на пяти. Чи булоб удалося їм так легко нас „рознести", то інша річ.

Вже не пригадую собі, чи від цеї кавалерії відстали, чи окремо приблукалися пять козацьких старшин та просили, щоб дати їм у нас захист, обіцюючи, що коли промине для них небезпека зі сторони більшовиків, вступлять до нашої армії. Першого дня довелось мені держати варту біля них. Чотири з них сиділи похмуро на лавках (їх держано в школі) та курили папіроску за папіроскою. Пятий, стрункий, високий, із широчезною, по самі пяти довгою буркою, ходив нервово по клясі від одної до другої стіни. Я старався завести з ними балачку, та це мені не вдалося. Між собою вони не говорили також нічого. Мабуть предчували, бідняги, свою долю. Більшовики зараз таки першого дня по своїм приході, на основі чийогось донесення, зажадали видачі полонених і таки зараз того самого дня всіх розстріляли за селом.

Слідуючого ранку, після пригоди з денікінською кавалерією, донесла наша кінна розвідка, що із Найдорфу прямує на наше село велика сила денікінців. Все заметушилося в селі, все, що жило, вхопило за кріси і всі горячкова приготовлялися до оборони, бо ясно було, що це вже наближаються фронтові частини, і нам вже не оминути оружної сутички з денікінцями. Нам видали також кріси і ми перетворилися в піхоту.

Село мала боронити 14. бриґада, а решта із 2-ої бр. мала вийти на поле і боронити праве крило села, що було більше загрожене. Артилерія 14. бр. вистрілила 6 ґранат проти неприятеля й замовкла. Переходячи попри крайні хати, ми бачили, як поза мурами загород у поспіху приміщували скорострілі. Кінна стежа вганяла селом. Тепер почала безперервно стріляти ворожа артилерія, та стрільна навіть не долітали до села, а розривалися всі на полі. Ми вийшли на горбок і розтягнулися в розстрільну. Перед нами далеко у напрямі Найдорфу було видно величезну силу ворогів. Вони розтягнули свою піхоту в три розстрільні й ладилися до наступу. Поза піхотою в ярі чорнів обоз і артилерія.

Перед нашою розстрільною ходив поручник та роздавав прикази. Стріляти аж тоді, як ворог підійде на малу віддаль. Набої щадити. Видержати певно треба буде не довго, бо з тої сторони на них напирають більшевики. На право, за горбок, треба, щоб хтось пішов стерегти, чи нас не обходять. Зголосився одн. вістун Петро Войчишин (із Бурштина), та кликав і мене з собою. Я не пішов. Колиб так наскочили на нас, то розярені певно забилиби нас на місці, а тут, у гурті, все таки безпечніше.

— Якраз навпаки, — старався він мене переконати. — Вони нас обходити не будуть, а підуть прямо на село, тоді там, за горбком, буде безпечніше. Колиб навіть переходили туди, то можнаби десь скочити в яругу, зaритися в сніг і пересидіти, доки вони не перейдуть, а це довго не потриває.

Та я таки відмовився і він пішов самий.

Ворожі розстрільні посувалися повільно вперед. Їх артилерія дальше острілювала поле перед селом. Одна шрапнеля розірвалася й над нашою розстрільною, з неї більший відломок зарився в сніг зараз недалеко поручника. За короткий час почали острілювати нас і крісовим вогнем. Кульки відбивалися від снігу й фуркотіли над нашими головами щораз частіше. Поручник приклякнув на одно коліно, а нам приказав відтягнутися яких 20 метрів узад та нагорнути перед собою купки снігу, щоб зникнути для ворога як ціль.

Ворог посувався повільно, та вперто вперед. Видно і думки не мав закинути плян перебитися через село.

Одно для нас було незрозуміле. Ми знали, що денікінці воюють переважно кавалерією. А тут аж три розстрільні самої піхоти. Видно було, що такій силі трудно буде опертися. Та все ще з нашої сторони не впав ані один стріл. Вижидали. Враз із нашого села вибігли два їздці й пігнали у напрямі противника. Ті почали їх острілювати

Ідилля в стрілецьких ровах. Тудика. Березень 1916.

гарматним вогнем, та ґранати все розривалися позаду них. Ми остовпіли. Що це має значити? Парляментарі для переговорів, чи що? Ми з великим зацікавленням слідили за їздцями. Вони все гнали вперед і весь час вимахували білою хустинкою. По кількох вистрілах замовкла ворожа артилерія і вони вже повільніше зближалися до ворожих рядів. Зараз біля них збігся чималий гурток і якийсь час розмовляли. За якийсь час почали стягатися ворожі розстрільні і маршовою кольоною попрямували до села. Ми зробили те саме й почали спускатися в село, все ще не знаючи що сталося і з ким маємо до діла. Аж у селі вже ми довідалися, що то не були денікінці, а вже більшовики. Ми зараз на краю села уставилися двома рядами по обох боках дороги і в цей спосіб, парадно, пропускали серединою надходячих більшовиків. Це була 45-та совіцька дивізія 14-ої армії. Проходили раді, веселі, захоплені.

— Сматрі, какіє всє здаровиє парні!

— І у всех красниє бантікі на шапках, — доносилося із їх рядів.

Якеж було наше здивовання, коли на кінці кольони ми пізнали колишніх повстанців, що розоружили були нас у Фльорі. Стрінулися як давні добрі знайомі. Запитам з обох сторін не було кінця. По короткій розмові ми довідалися, що вони також були переконані, що це ще денікінці стараються ставити їм опір, прикриваючи відступ своїх інших частин.

І колиб не ті два очайдухи, то певно полилася би була кров. А так обидві сторони були вдоволені, що це непорозуміння обійшлося без непотрібних жертв.

В селі більшовики майже не задержувалися і зараз пішли дальше доганяти денікінців. На відході наші давні знайомі обіцяли нам за 3—4 дні повернути наші гармати, та тільки ми їх і бачили.

А героями дня так і осталися ті два кавалеристи.

Їм також було підозріло, що у „денікінців" проти звички сама піхота, і вони, більше з власної ініціятиви, рішили заризикувати життям, кого маємо напроти себе.

Ми ще постояли яких 2—3 неділі в Ґлікстали та вижидали повороту наших гармат. Від нас ходили навіть делеґати, що домагалися повернення колишньої „позички", та все надармо. Коли стало вже всім ясно, що ми вже не дістанемо своїх гармат назад, то розформовано нашу частину та порозсилано по інших гарматніх полках, що саме тоді переформовувалися у гарматні дивізіони.

Я дістав приділення до 2-го важкого гарматнього дивізіону, що стояв тоді у нім. кол. Цебриково, по лівій стороні залізної дороги Жеринка-Одеса.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

(давнішої „Ґрупи Рудки" або „Ґрупи Гофмана").

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ҐРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

3. **Перші дні по виповідженню завішення зброї.** Хоч операції по зірванню завішення зброї могли розпочатися, згідно з умовою, вже 2. березня рано, то однак так одна, як і друга сторона обмежувалася протягом кількох днів (аж до 6. III. вкл.) тільки до гарматньої і крісової стрілянини, бо всю увагу прикладала до концентрації сил. Не дивота Полякам, що вони не розпочинали наступів, бож їм бракувало до цього достаточної скількости вояків, а ґрупа Бекера ще не була зорґанізована, але треба дивуватися Укр. Начальній Команді, що потребувала ще цілого тижня, щоби пересунути на відтинок Городок Ягайл. - Судова Вишня кілька курінів і зо дві батерії та тим самим давала Полякам стільки часу, щоби могли роздобути трохи підкріплень. Бож прецінь Начальна Команда була певно повідомлена, що переговори щодо перемиря, з огляду на неуступчивість Поляків і антантської місії розібються (делеґація до цих переговорів повинна була повідомляти про хід переговорів і Уряд і Начальну Команду, що вона певно й робила), а тому Начальна Команда повинна була заздалегідь все приготовити до цього, щоби цих кілька частин, які ще намічувалося пересунути в район головного удару, було готових до відходу та щоби були приготовані середники транспорту для людей, муніції та харчів. В цей спосіб можна було мати за два а найбільше три дні сконцентровані сили на наміченім відтинку та розпочати операції вже 3., а найпізніше 4. березня рано. Занедбання Начальної Команди дали Полякам ще кількаденну проволоку в боях, а за цей час змогли вони перекинути вночі з 6. на 7. березня на загрожене місце опраційну ґрупу полк. Бекера в силі 1306 крісів, 19 скорострілів та 15 гармат ($2^1/_2$ куріня, 2 похідні сотні та 3 батерії), до якої прилучено в Родатичах ще один курінь (майора Ярнушкевича), що там був на позиції. Отже сили Поляків на відтинку Родатичі-Вовчухи між Городком і Судовою Вишнею скріпилися майже о $1^1/_2$ тисяча крісів та 15 гармат, що значно мусіло утруднити акцію Української Армії.

Цілотижневу неприготованість Української Ар-

мії до боїв на відтинку Городок-Судова Вишня виправдує Гуперт частинно браком добрих шляхів в цьому районі, браком середників транспорту та невідповідною порою року. Однак, після нього — ці перешкоди не були такі великі, щоби їх при сильній волі не можна було скоро побороти й пише дослівно: „Однак не підлягає сумнівові, що Українцям бракувало при цьому ясно визначеної цілі й здецидованої волі до її осягнення. Тому то перші дні по зірванню ними (себто Українцями — І. К.) завішення зброї минули не використані ними так, що властиво бої викликали ми (себто Поляки — І. К.) 6. III. а й то нажаль за вчасно" („Walki" 199).

Штаб I-го полку Дніпровської Гарматньої Бригади у Дубаневичах пов. Рудки. Березень 1919.

Ґен. Розвадовський по виданню приказу творення ґрупи Бекера, що мала рятувати залізничий шлях коло Судової Вишні й Городка, приказав всім підлеглим собі частинам, щоби з браку сил ніде не провокували боїв, бо знав добре, що час ділає для Поляків корисно, бо уможливлює прихід помочі (Hupert: „Walki", 201).

Отсе були причини зглядного спокою на фронті через цілий тиждень по зірванню переговорів. Пригадаймо їх собі ще раз; отже: 1) ще не скінчена концентрація українських військ; 2) брак до певної міри ясно означеної цілі, пляну ділання й що за цим іде — брак волі до побіди (про це ще буде мова); 3) приказ Розвадовського, щоби польські частини не провокували боїв, доки не надійде поміч.

Українські частини на відтинку Городок-Судова Вишня ограничилися в цьому часі (від 2—6. III. включно) до острілювання переїзджаючих поїздів між Судовою Вишнею і Городком. Польське ситуаційне звідомлення з 4. III. згадує про обстріл укр. артилерією цього дня залізничого шляху між Городком і Судовою Вишнею, а звідомлення з 5. III. говорить про обстріл Городка й переїзджаючих поїздів; як подає Гуперт, вона острілювала також невтральний поїзд, що віз антантську місію та ранила в нім кілька осіб. На прочих відтинках українсько-польського фронту також не було більших випадів ані з одної ані з другої сторони. Живу діяльність проявляла тільки укр. артилерія, що особливо у Львові наробила Полякам багато шкоди. Стрільна укр. гармат поцілили тоді будинок, в якім находилася тоді команда Львова (при Бернардинській площі) та будинок команди одної ґрупи. В часі цього бомбардування Львова тяжкою артилерію, вилетіла у воздух дня 5. III. коло 18 год. на черновецькім двірці частина польського складу муніції (600 тис. піхотних набоїв і 15.000 гарматних стрілен). Це була для Поляків величезна матеріяльна втрата. Та крім самої втрати — цей вибух поділав дуже відємно на польську залогу Львова, а навіть на представників чужих держав, які там були. Цю хвилю треба було негайно використати й кинути зараз до наступу на Львів всі бриґади, що його окружали; українські війська були бч тоді цілком певно захопили Львів. Однак Українці не спромоглися на використання цього вибуху й Поляки по хвилевій паніці вкоротці опамяталися. (Офіц. звідомлення з Галицького фронту з 5. III. 1918; Шухевич: „Спомини" I, 147—9; (Hupert: „Walki", 199—200).

4. Воєнна нарада в Гошанах; плян української офензиви. Подробиці пляну операцій Української Армії на відтинку Городок-Судова Вишня подано до відома командантам частин цього відтинку щойно дня 6-го березня 1919 р. на воєнній нараді, що відбулася в селі Гошанах, 7½ км. на

I. Гарматній п. Дніпровської Гарм. Бригади під Городком

північний схід від Рудок. Ми нині не можемо з цілою певністю сказати, хто з вищих командантів був тоді на цій нараді. Певно були там: полк. Коссак та отаман Долежаль з команди III. Корпусу, полк. Кравс та шеф штабу 8. Самб. Бриґади пор. Шльоссер, командант Бриґади У. С. С. отаман Букшований, командант „Дніпровської Гарматньої Бриґади" от. Білокриницький, сот. Гофман, командант „Ґрупи Рудки". З нижчих командантів мали бути команданти самостійних частин (курінів і полків). Отже певно були: сот. Носковський, командант полку піхоти У. С. С., сот. Станімір (II. курінь), сот. Ліськевич (III. кур.), поручники: Білинкевич, Іванович і Іваницький, команданти курінів Бриґади У. С. С., пор. Гладилович (I. кур.), пор. Левицький (II/24. кур.), пор. Ліщинський, чет. Гриць Голинський, командант „Окремого Загону" свого імени і чет. Ясінчук (I./24. кур.). На цій нараді може були й команданти батерій. Здається, що з вищих командантів був ще пполк. Шаманек.

Наради розпочалися о 13 год. в будинку приходства. Певно от. Долежаль, тодішній шеф штабу III. Гал. Корпусу, познакомив присутних з пляном офензиви, автором якого по всякій правдоподібности був він сам, та вияснив поодиноким командантам частин їх завдання. Про оцінку пляну, хоч би зі сторони вищих старшин, що брали участь в нараді, не було мови. Одно може бути певне, що Начальна Команда цей плян передтим затвердила й тепер на нараді він став приказом, який належало безумовно виконати.

Як плян цеї наміченої офензиви виглядав, ми нині докладно не знаємо. Петро Будз, автор записок, виданих під заголовком „Гуцули в боях під Городком у марті 1919. р." („Український Скиталець" 1922, ч. 12) подає, що операції після цього пляну, якого ціллю було заняття залізничої лінії Львів - Перемишль, мали розпочатися 8. III. 1919. р. о год. 5 рано, а вступне завдання, а саме перервання залізничого шляху коло Мельників (П. Будз подає „Мельниця", що є помилкою — І. К.) призначено „Окремому Загонові чет. Гриця Голинського); у слід за цим мала розвиватися дальша діяльність у двох напрямах: Бриґада У. С. С. мала йти на схід і заняти Городок, а ґрупа курінів, між якими були три коломийські, мала посуватися через Судову Вишню на захід і заняти Перемишль (стор. 8).

Однак ці відомости п. Будза не є докладні. Точніші інформації є в рукописі о. д-ра Вергуна. Ці записки подають, що в цілі перервання залізничої лінії та наступу на Судову Вишню і Городок, поділено всі сконцентровані на цьому відтинку частини на три ґрупи: 1) „Ґрупу Городок", в склад якої увійшли два курінi, а це II. кур. сот. Станіміра й курінь пор. Ліщинського, а командантом ґрупи став сот. Станімір; 2) другу ґрупу творили всі три курінi Бриґади У. С. С. а її командантом був от. Букшований; 3) третю ґрупу коло Судової Вишні під командою сот. Ліськевича мали творити, як подає рукопис — слідуючі курінi: III. курінь сот. Ліськевича, I. курінь пор. Гладиловича і „Гуцульський Курінь" чет. Голинського. Команда всіх цих трьох ґруп мала міститися спочатку в Рудках, а відтак в Годвишні; шефом штабу зістав пор. Шльоссер. Стільки відомостей подає рукопис о. д-ра Вергуна.

На основі цих двох джерел, доповнених ще устними інформаціями п. інж. Ліськевича та деяких інших осіб, та моїми власними спостереженнями в часі цеї офензиви, мусів її плян виглядати так: Ціллю офензиви було певно не тільки проломання залізничої лінії поміж Городком і Судовою Вишнею, але також заняття Городка та відтак певно й удар від Городка в східнім напрямі на Львів. Вступну задачу, а саме проломання польського фронту в околиці Родатич коло Мельників, що однозначне було із перерванням в цьому місці залізничого шляху, мав виконати „Окремий Загін чет. Голинського". По довершенню тієї задачі а може й рівночасно мав розвинутися удар укр. частин у двох напрямах, на північ і на північний схід, а завданням цих ударів було поширення пролому залізничого шляху від Мельників і Родатич по Городок а відтак здобуття Городка Ягайлонського ударами з полудня, заходу й евентуально з півночі. По здобуттю Городка мала бути певно продовжена офензива на Любінь Великий та на Мшану, Барґатів і позиції польські десь коло Янова, щоби по їх заняттю вдарити на Львів також з цієї сторони. Удару на захід, з метою заняття Судової Вишні й спрямування офензиви на Перемишль, не предвиджувалося. В цілі переведення наміченого завдання, поділено всі частини, які сконцентровано на відтинку Городок-Судова Вишня, на три ґрупи а саме на: 1) „Ґрупу Городок" під командою сот. Станіміра, 2) ґрупу Бриґади У. С. С. під командою от. Букшованого й 3) „Ґрупу Судова Вишня" під командою сот. Ліськевича. „Ґрупа Городок" складалася з двох курінів (II. кур. Станіміра і кур. пор. Ліщинського) під оглядом організаційним входила може й дальше в склад „ҐрупиГофмана", до якої певно зачислювано й дальше I/24. курінь чет. Ясінчука, II/24. кур. пор. Левицького й „Дніпровську Гарматню Бриґаду"; ці оба курінi мали творити певно резерву для „Ґрупи Городок". В склад ґрупи Бриґади У. С. С. увійшли всі три її курінi (пор. Білинкевича, пор. Івановича й пор. Іваницького). Окремий Загін чет. Гриця Голинського не увійшов в склад жадної ґрупи, бо творив осібну тактичну одиницю до спеціяльного завдання.

Так „Ґрупа Городок" як і Бриґада У. С. С. мали по проломанню залізничої лінії заняти Городок і звернути фронт на схід. Забезпечення задів цим двом ґрупам від заходу, зі сторони Перемишля й Судової Вишні було поручене „Ґрупі Судова Вишня". Її командант сот. Ліськевич, що щойно 6. II. прибув до Рудок з контрольної комісії, яка в часі переговорів про перемирє урядувала в Хирові, дістав виразний приказ тільки боронитися зі сторони Судової Вишні. В склад цієї ґрупи увійшли тільки слідуючі частини: III. курінь сот. Ліськевича, тоді під командою пор. Савицького, I. курінь пор. Гладиловича,

якого команду обняв здається 7. III. пор. Антін Тарнавський (пор. Гладилович згинув під Баром, здається 7. III; похоронений на цвинтарі в Рудках), курінь сот. Коробейка з „Ґрупи Крукеничі“ (тільки одна сотня сильніща; дві інші складалися з рекрутів) та одна батерія під командою якогось сотника Німця. По проломанню залізничої лінії прилучено до цієї ґрупи ще яворівський курінь чет. Гриневича з одною батерією.

Всіми операціями мав керувати полк. Кравс зі шефом штабу пор. Шльоссером; їх осідком стали Рудки. Сот. Гофман зі значковим перейшов до Гошан. Установи „Ґруци Гофмана“ (передусім інтендантура) мали обслуговувати всі три ґрупи і загін. Операційною базою полишилися Рудки.

Ми вже згадали, що цей плян офензиви уложила певно команда III. Гал. Корпусу, точніше — сам шеф штабу корпусу от. Долежаль. Полк. Кравс та його шеф штабу по всякій правдоподібности з цим пляном не погоджувалися, а доказом цього може бути те, що в часі операцій полк. Кравс звертався кілька разів до команди Корпусу за позволенням на наступ на Судову Вишню та на відповідне перенесення частин; колиж цього не міг осягнути, зрікся команди 8. Самб. Бриґади. Його шеф штабу, пор. Шльоссер, не могучи дістати згоди корпусу на кинення „Ґрупи Судова Вишня“ до наступу на Судову Вишню, дораджував сот. Ліськевичеви самочинний наступ, однак цей не важився, бо не мав вистарчаючих сил.

Так виглядав по всякій правдоподібности плян укр. офензиви в 2. фазі; початок акції був назначений на 8. березня, 5. година рано. Цей плян передбачував д о к л а д н е знищення цілого залізничого шляху, який українські частини осягнуть, а Начальна Команда, хотячи переконатися, чи знищення є дійсно дуже великі, а не такі як в 1. фазі, зарядила фотографувати знищені місця (особливо мости) й світлини посилати Начальній Команді (Павленко: „Укр. п. війна...“, 50). Вкінці треба зазначити, що плян не предвиджував жадної задачі для „Ґрупи Крукеничі“, а прецінь її співакція могла сильно заважити на операціях.

5. **Уґрупування укр. частин перед наступом.** Фронт „Ґрупи Гофмана“ перед розпочаттям 2. фази офензиви йшов менше-більше так само, як і у хвилині завішення зброї (25. II. 1919 р.). Нові відділи, що прибули по зірванню переговорів, розміщено так: Два курені Бриґади У. С. С. а певно й курінь пор. Ліщинського залишено в резерві в Годвишні а III. кур. сот. Ліськевича приміщено під Судовою Вишнею; 7. III., це є в часі, коли Поляки перші розпочали наступ, був він вже в Довгомостисках. Загін чет. Голинського від 5. III. був в Путятичах (на полудне від Милятина й Мельників). Батерії „Днiпровської Гарматньої Бриґади“ може не змінили місць, а може підсунулися ближче під Городок. Де заняла становище тяжка батерія пор. Костинчука (42 лінійні), не знаємо.

(Далі буде).

С п р а в л е н н я о ш и б о к. В попередній части Історії 8-ої Гал. Бриґ. (в числі за липень—серпень 1933) належить справити слідуюче: на 32 стор. замість полк. Smuchy, має бути полк. Smith; на 34 стор. в 2 уступі п. з. Концентрація укр. сил, подано мильно, що яворівська батерія була під командою якогось сотника (Німця). Батерія цього сотника була окремою від батерії Яворівців, а тимсамим число гармат на відтинку треба збільшити певно о чотири. — І. К.

В більшовицьких лабетах

Написав *Олесь Бистренко.*

Як реконвалесцент по пятнистім і двох поворотних тифах перебував я через три місяці це є: січень, лютень і березень 1920 р. в Домі Виздоровців в Одесі при вул. Полтавської Побіди. За той час я трохи пізнав Одесу. Коли по повороті до Штабу 3-ої Ч. У. Г. Бригади зайшла потреба вислати когось за канцелярійним приладдям до Одеси, вислано туди мене; до помочі приділено мені підхор. Шан—ського і чуру. На охотника зголосилася канцелярійна сила панна Кач—ська так, що в дорогу вибиралося нас четверо. Я дістав потрібні письма до ріжних совітських військових установ. Ми тоді були складовою частиною Червоної Армії, — явний приказ, всі ми убралися в російські шинелі, фуражки з пятираменною звіздою та узброєні щасливо заїхали до Одеси. По дорозі довідалися ми в поїзді про трагічну смерть от. Воєвідки. Це нас пригнобило. Було це з початком травня. До Одеси приїхали ми не памятаю котрого дня ранком. Я хотів показати моїм товаришам подорожі море і ми подалися з двірця просто на Миколаївський Бульвар. Сонце саме сходило. Ледви ми розглянулися кругом себе і почали любуватися гарною панорамою, яка в повній красі ранку представилася нашим очам, як з моря пронеслися чотири гарматні стріли, а стрільна прошибнули воздух нам праворуч летячи в город. В тій стороні, відки походили стріли, побачили ми недалеко, як нам здавалося яких 1—2 км., а 7 верст, як казав якийсь старший віком моряк, що стояв біля нас лузаючи зернята, два невеликі паровики французькі чи анґлійські — так пояснював моряк, — які приїхали у відвідини до Одеси. Ми привитані так гучно а несподівано, подалися хутко до міста, щоби чимскорше полагодити свої орудки та вертати до частини, бо не знати, чого можна було сподіватися...

По досить довгих ходженнях по ріжних радянських командах вдалося мені виклопотати досить багато: здається пуд паперу, багато олівців, кальок, пер, радирок. Панна Кач—ська купила „ціль“ своєї подорожі „правдиву“ халву і ми примістившися на площадці між большевицькими артилеристами, котрі їхали на польський фронт, виїхали тогож таки дня з полудня в на-

прямі на Роздільну. Артилеристи довідалися в розмові, хто ми і відносилися до нас не то здержливо, не то недовірчиво.

Південне сонце добре пражило нас цілу дорогу, аж коло 5 години попол. заїхали ми на двірець в Роздільній і зразу замітили якийсь незвичайний рух. Люди переважно військові стояли купками і щось горячо та голосно один другому оповідали. Ми довідалися скоро в чім річ: „Ґаліціане ізменнікі, далой з нім, паразстрєлівать"... і т. д. чути було з кожного гуртка. Ми зміркували, що це щось злого для нас. Мені вдалося довідатися, що зі станції Веселий Кут завернувся пасажирський поїзд, бо там Галичани зробили повстання проти совітської влади, поарештували комісарів, які їхали поїздом, а поїзд не пустили дальше тільки завернули. Про це говорилося в кождім гуртку, тому всюди чути було озлоблення, розгорячкування та погрози на адресу Галичан. Я боявся, що вістка ця донесеться скоро і до наших сопутників сов. артилеристів і вони нас видадуть. Щоби оминути цього, післав я чуру, щоб чимскорше забрав з площадки баль паперу та заки окруження пізнає в нас Галичан, кудись скритися.

Цей плян нам вдався. Ми висунулися з двірця та скрилися в одній з поблизьких хат, подаючися спершу за красноармейців та просили примістити нас на нічліг. Коли ми в розмові з хазяїном пізнали троха настрій, сказав я в чім річ і просив помогти, або порадити, як вирватися з тієї халепи. Мені було ясним, що в таку пору загальної ворожнечі попасти комунебудь з Галичан в руки розюшеної салдатської товпи, або в руки якогось ревного команданта це те саме, що розпрощатися з цим світом. А нам же всім так хотілося жити, вернути до своїх частин, а згодом як победники у свою тісніщу батьківщину!

Я розвідався у хазяїна, як далеко до найближчого села. Показалося, що в 7 верств є німецька кольонія. Знаючи, що Німці ставилися неприхильно до Совармії і влади, постановив я пробратися туди з товариством. Папір постановили ми залишити у хазяїна беручи від нього на це покітування, щоб колись пізніше його забрати. З пляном тим поклалися ми спати. Але нам зле спалося тієї ночі. Непевність судьби томила нас і відганяла сон. Ануж увійде красноармеєць! Ще й хазяям попаде за укривання ізмєнніків! Ануж хазяїн сам партійний, донесе владі про нас, захоче нашим коштом показати свою відданість владі!! Ледви діждалися ми світанку. Всі повставали та хутко зібравшися і поснідавши вибиралися в дорогу. День випав похмурий. На дворі росів весняний теплий дощик і було трохи мрячно. Ми скоро висунулися тихцем з хати і подалися вказаною дорогою до німецької кольонії. Ох! Як скоро несли нас ноги по слизькій чорноземній пільній доріжці! Гроза небезпеки гнала нас чим дальше від Роздільної. Ми просто боялися оглянутися позад себе, щоби не побачити когось не бажаного.

Наша дорога вела впоперек хвилястих піль. Здається три горби треба минути, щоби добитися до кольонії... Ми не йшли — бігли без віддиху, без відпочинку. Гін самозбереження був найліпшим товчком і радою на умучення... Ми минули вже два горбки, вийшли вже на третій і побачили вже ціль нашої подорожі — кольонію. Хтось з нас оглянувся і крикнув. Ми всі теж оглянулися і остовпіли: на другому горбку побачили ми двох кавалеристів, які гнали на конях нам мовби на вздогін. Щож тут у ката робити, запитав хтось?! Цеж певно за нами, бо чого так шалено летять?! Можеб так нам зложитися до них, підпустити ближче та перестріляти? Нас же 3 озброєних. Але зле і так, бо може це тільки передня сторожа якоїсь більшої частини! Хоч упораємося з тими двома, решта нас рознесе на куски! А може в селі є більшовицька частина!! Треба хутчій дістатися в село і скритися десь у Німців, а там дальше будемо промишляти, що зі собою робити. Миж і так нічого не винні, що там хтось зробив повстання! Та кождий, що знав тодішню більшовицьку дійсність, не міг бути певний свого життя. Ми метнулися в село. Поміж стіжки збіжа зайшли ми до найближчої хати. Я попросив німецькою мовою молока. Хазяїн почувши від салдата нім. мову зрадів, попросив сідати та почав вгощати нас.

Ще ми сиділи при столі роздумуючи, що то дальше буде, як на порозі зявився красноармеєць. На дворі стояв другий. Ми передтим вже вспіли довідатися від хазяїна, що в селі є сов. частина кавалерії і досить зрезиґновано думали про рятунок, в ґрунті річи мало вірячи в те, щоб нам вдалося вихопитися з рук червоним. Кавалерист сказав нам якоюсь каліченою московщиною здати зброю та заявив, що ми арештовані. Ми здали свої кріси. Він залишив коло нас на сторожі якогось Німця і відійшли оба з товаришем. Так стали ми полоненими і роззброєними. От попали — думалося нам!! Та ми не давали за виграну. Свідомі того, що чекає нас, а в першу чергу мене як старшину, я готов був пробувати ще щастя. Ми намовили Німця, щоб казав, що ми його оглушили і втікли, а самі подалися в село, підхор. Ш. і панна К. в одну сторону, я з чурою в другу.

Ми два зайшли в сад якогось багатого Німця та скрилися між стоги. Там радилися ми, що робити. Ми без зброї. Знаємо, що сусідня німецька кольонія віддалена яких 6—7 верст відсіля. Піхотою моглиб ми зробити стільки то і стільки верст за той час, заки рушить за нами погоня. Якщоб мати хоч кріса, можнаби ризикувати, а його нема. Просити Німця о підводу ми не відважилися, бо не мали грошей, щоб, явно-славно заплатити і їхати буцімто якась командіровка, а признатися, що втікаємо від червоних було небезпечно, бо якщоб Німцеві захотілося нас зрадити, це був би доказ, що ми дійсно маємо щось на совісти, бо втікаємо. Оставало хіба йти самим в пастку. Зі свого укриття бачили ми хату, де містилася команда частини. По якімсь часі побачили ми, що підх. Ш. і п-на Кач. пішли до команди. Ми ще дальше вагалися. По якімсь часі вийшов з хати хазяїн того обійстя, де ми укривалися. Я підійшов до нього та став в нього випитуватися та інформуватися про число більшовицького війська в селі на найближчу кольонію і т. д. Після моїх обчислень не виходило, щоб нам вдалося втекти від

кавалеристів, якщоб вони дійсно за нами гналися, а й трудно буде укриватися в селі, бо не маємо жадних знакомих, а Німці, знаючи підступність червоних, можуть не довіряти нам, боячися, щоби ми не були якимись провокаторами і готові нас самі видати. Знов-же втікати, не втечемо, бо кавалерія дожене в степу і перестріляє без розбору. Роздумав я, що краще не втікати, а зголоситися на команду. Коли ми вже рішилися на такий крок, зайшли до Німця та розповіли в чім діло. Було це повстання полку кавалерії під пров. ст. Шепаровича. Совіти ж думали, що це ціла Гал. Армія повстала і тому страшенно біювалися і мстилися на Галичанах.

Ми зголосилися самі на команд. Наговорили нам там досить і за зміну і сов. владу і все все, як вуха пухнули. Казали нам, що попровадять нас до Роздільної до полкового комісаря, бо там вже зпіймали більше Галичан. Оповіли, що засудили, чи судитимуть двох галицьких старшин, які продали казьонні коні та овес призначений для частин. За це, як казали нам, грозить їм кара смерти (контрреволюція, контрабанда і спекуляція каралися тоді карою смерти). Нас підозрівали, що ми галицькі шпіони, які мають важні відомости і їх несуть на галицький бік. Питали нас, хто з нас „офіцір". Я передтим просив і наказував товаришам подорожі, щоби мене не видали, але мимо того таки до мене найбільше причепилися, мовляв я таки офіцір...

Обоз I. Кавалерійської Бригади ст. Шепаровича при при повстанській армії ген. Павленка підчас обіду в Курилівцях Мурованих 25/6 1920 р.

Трох кіннотчиків попровадило нас селом. Німці з кождого подвір'я дивилися за нами з сльозами в очах. Всю кольонію оббігла миттю вістка, хто ми такі і т. д. За селом двох конвоїрів поїхали вперед, а третій найгірш вєзаданий провадив нас. Був це або Китаєць або Калмик. Своїм поведенням нав'язав він нам страху за наше життя. Часто погрожував нам та кляв безцеремонно. Тільки нам вчинив доброго, що дозволив сісти під якийсь осталий на полі полукіпок та зїсти халву п. Кач—ої, щоби мовляв, бодай перед смертю осолодитися. Я що правда за життя моїх тов. не боявся, але бачив, що мене таки взяли за старшину і до мене найбільше „лють", тому боявся таки за свою шкуру. Які були в мене старшинські легітимації, всі незамітно для чужого ока подер я на кусочки та кинув по степу. Окрім того старався я замазати собі глиною руки, щоби виглядали більше чорноробочі?...

Нас привели в Роздільній до хати якогось шевця. У нього урядував полковий комісар. В той час всякий сов. комісар мав майже необмежені права і повновласти. Адже це був час воєнного комунізму, час боротьби сов. влади з контрреволюцією, „бандитизмом" і спекуляцією. Комісар зачав нас допитувати, хто з нас старшина. Я подав йому „явний приказ" та сказав, що я є не старшина тільки командант цього малого транспорту відкомандований до Одеси тому, бо я був там і знаю місто. Він оглянув наш запас олівців і іншого канцелярійного приладдя, іронічно підсміхнувся, а згодом накинувся на нас викукуючи: „контрабандисти, спекулянти якраве є контрреволюц. оверами вас нужно і т. д..." погрожував та найбільше присікався до мене, що ми шпіони, які їдуть до гал. частин зрадити черв. армію, словом вигадував, що впало на язик. При цьому згадав про якихсь двох галицьких старшин, яких вони вже спіймали, як продавали „казьонні" коні та овес і за те їх чи вже судили, чи ще судитимуть революційним судом. Виловивши нас всіх разом взявся переслухувати моїх товаришів. По переслуханні казав їм відійти. Мене лишив на самий кінець. Не дав мені багато говорити, дав знак конвоєви і казав мені відійти з ним. Мене занепокоїв той загадочний знак. По дорозі спитав я конвоїра, куди він мене веде, а цей дав мені до пізнання, що веде там, відки вже більше не верну. Я мав тоді на собі крім шинелі англійську імпрегновану пелерину. Вона йому видно подобалася і він сказав мені, щоб я йому її „подарував": „все одно її мені вже не буде треба"... Я зрозумів все! Я оглянувся. За мною в малій віддалі йшли мої тов. подорожі, а з ними якісь баби. Баби втирали сльози. Смерть стала мені перед очима, а з нею тим більша охота до життя. Я нераз заглядав їй в очі, та тоді чомусь вона видалася мені і страшнішою і гидкою. Сонце зоходу гляділо на мене, з піль нісся подих весни, думки злинули геть в Галичину і до батька, що так був недалеко мене і не знав про мою близьку смерть...

Даючи конвоїрові пелерину я запитав його, чи нема ще де вищої якоїсь команди від полко

вого комісаря. Він відповів, що слово комісаря святе, але на мої налягання сказав, що на двірці є командант полку. Ми якраз зближалися до двірця, а попри двірець він мав мене повести під залізничий місток в балку і там розстріляти.. Я попросив його ще раз, щоби завів мене до команданта полку, бо я маю йому щось важного сказати. Не знаю чому, але конвоїр дався впросити, мабуть тому, бо гадав, що це мені і так нічого не поможе, або може гадав, що я хочу зрадити якусь таємницю корисну для большевиків. Він повів мене до полкового команданта. Під той час був хтось у нього і ми зачекали в сусідній кімнаті. За той час прийшли до мене товариші подорожі, щоби востаннє зі мною попрощатися. Як їм казали місцеві баби, сюди ведуть від комісаря лишень тих, що їх мають в балці розстріляти...

За якийсь час полковий командант запитав конвоїра, що є і той пустив мене до канцелярії полк. ком. Кромі нього був ще в кімнаті якийсь красноармієць. Коли я подав полк. ком. явний приказ потверджений ріжними большовицькими командами Одеси, рахунки на прибрані канцелярійні прибори та оповів йому як було, він відпустив того другого красноармійця, зблизився до мене і впялив в мене свої пронизливі очі. Був він молодим, слушним і гарним мущиною літ около 28. Шляхотні черти лиця зраджували інтеліґенцію, а поправна українська мова вказувала, що він Українець. Вислухавши мене, згадав він мені про повстання галицької кавалерії та про арештування в Роздільній 2 старшин Галичан, що їм грозить кара смерти. Відносно нас, а зокрема мені сказав, що комісар видав на мене присуд смерти, одначе він вірить мені, що я ані шпіон, ані спекулянт і зносить присуд комісаря з тим застереженням, що дозволяє нам всім вернути до Одеси або їхати в напрям до Одеси, але якщоб зловили нас в дорозі до гал. частин і вдруге привели до Роздільної, тоді не тільки, що мене розстріляють, а і товаришам грозить те саме. Я на все згодився задоволений, що так ненадійно вирвався від смерти. Командант дав нам на явнім приказі клявзулю вільного проходу до Одеси, закликав конвоїра та казав йому відійти без мене...

Не треба хіба казати, яка велика була моя радість і товаришів, як також і місцевих жінок, котрі чекали під будинком двірця, коли побачили мене без конвоїра.

Наче на крилах злетіли ми на кольонію. Там знакомі Німці очам своїм віри не дали, побачивши нас в живих; вони запросили нас до хати та вгощували — це була мабуть субота перед їхніми Зеленими чи Великодними святами. Вони раділи нашим життям, бо як казали певні були, що нас червоні не пощадять. Хазяїн, в котрого ми були в хаті, представив мені згодом укриваючогося в тій кольонії провідника в тираспільськім протибольшовицькім повстанню. Повстанців розбили, а він командант ледви життя спас. Кривєя там вже довший час, а то й там вже булиб його одного разу спіймали. Він поділяв нашу долю, тож і спочував нам сердечно. Коли він довідався про події у Веселому Куті і про наші перипетії та небезпеку, наказав сейчас же запрягти щонайкращу трійку коней та хутчій відставити нас до сусідньої кольонії, а звідти дальше етапами аж в район Гал. Армії. І дійсно за якийсь час хазяїн повідомив нас, що на вигоні за селом стоїть віз готовий до відїзду. Як рідні розпращалися ми з Німцями та поїхали. В слідуючій кольонії дали нам інший віз та відіслали ще дальше. Дивувала нас услужність Німців. Візник, що нас привіз, сказав Німцеві (мабуть свому кревнякові) кілька слів, а цей не допитуючися доставив нам коней з возом. Зчерги завезли нас на якийсь німецький хуторець. Там ми заночували. Рано знов дістали ми підводу і приїхали до війта на сусідній кольонії. Війт не дав нам підводи, ми про це й не просили, тільки вгостивши нас вивів за село та показав напрям до найближчого німецького села.

Була спека. Ми йшли навпростець степом. Ліворуч нас чути було скоростріли та вибухи гармат. Ми старались якнайскоріше йти. Підхорунжий і панна приставали. Спрага нас мучила, а ніде не подибали ми ні криниці ні потічка... Ми йшли яких 9 верст, а здавалося нам, що йдемо десятки миль. Якоюсь балочкою підсунулися ми врешті під село, розвідали, що нема в ньому жадної большовицької частини, розпитали про дальшу дорогу, напилися до схочу води і рушили в дальшу дорогу. А стріли дальше лупали нам ліворуч. В міру як нам здавалося, що стріли чути виразніше — щезало наше умучення, бо гроза попасти ще раз в руки іншого або того самого комісаря ставала на весь ріст перед очима.

По трудах добилися ми до сусідного німецького села, де стаціонував харчевий галицький старшина чет. Л. на закупні харчів для Бригади. Ми не застали його дома ні його помічників, але вже сама певність, що сюди доходять гал. частини, додала нам певности себе. Ми найняли хазяїна, щоби завіз нас на ст. Веселий Кут, яка була у яких 12 верст дороги.

Недалеко ст. Веселий Кут переїхав попри нас чет. Л. і випередив нас. Ідучи поволи попід узгіря, на якому збудовано ст. Вес. Кут, почули ми позаду нас ліворуч сапання льокомотиви. Це була большовицька панцирка. Ми казали візникові поганяти скорше коні. Доїздили ми до двірця, як з балки праворуч вигулькнули кавалеристи, спершу 1, 2, 3, а згодом гусаком проїхала може півчета галицької „повстанчої" кінноти з полку от. Шепаровича. Перші два причвалали до нашої підводи з наставленими до стрілу карабінами та спитали: хто ми. Довідавшися, пігнали в сторону залізн. шляху та переїхали на другий бік. За ними подалася решта. Останні їздці мали кілька вільних коней. Один з кіннотчиків пізнав в підх. Шн—ім свого товариша та попросив його їхати з ними в „партизани". Цей без довгої надуми вскочив на коня і зник киваючи до нас рукою.

Заледви зїхали кіннотчики в балку по другому боці залізн. шляху, як з панцирки посипалися на них стріли. Ми щасливо добилися до двірця. Там довідався я від хор. Панк. про ситуацію та про те, що частини і штаб бриг. виїзджають на польський фронт. Штаб бриг. має вагонуватися в Бірзулі. Я зателефонував до Штабу та зголосив свій приїзд повідомляючи про „дезерцію" підхор. Шап. та подаючи причину свого кількадневного спізнення, дістав приказ їхати до Бірчі.

Козаки по статуту ґенуезських кольоній

Написав *Д-р інж. С. Федорів.*

Звичайно в історії козацтва, коли торкаються його у звязку з історичним життям литовсько-польської та московської державної системи, появу козаків на територіях згаданих держав та прилеглих до них південних землях відносять до половини XV в., кажучи, що козак то є слово татарське, яке означувало поняття легкого кінника, переважно добичника, а відтак звідси і термін „козакування" стає синонімом добичництва; проте московська історична школа спираючися на виводи Ключевського, які так палко відстоює відомий дослідник українсько-козацького життя Мякотін, ототожнює козацтво з бездомними батраками, кажучи, що ця кляса людей була значно поширена по Московській Руси навіть по північних частинах її ще у кінці XIV, початку XV ст.

В наше завдання не входить історичний бік розбору появи козацтва на наших територіях і означенння, хто такі були первісні козаки, ми поставили собі ціллю дослідити козаків там, де поперше появляється писана звістка про них ще у початку XIV в. у Криму. Проте зовсім обходити згадані питання не можемо. Матеріялом для тієї статті послужив „Статут Генуезських кольоній на Чорному Морі" виданий у 1449 році — з Liber juris respubliquae Genoversis для тих ґенуезських кольоній, які були роскидані по північному побережі Чорного Моря, головно у Криму, почасти на Кубані. Статут цей у перекладі на російську мову з рівнобіжним латинським текстом є поміщений в т. V. Записок Одескаго О-ва ист. и древностей виданих у м. Одесі 1863 р.

Перша поява ґенуезських кольоній там відноситься на перше десятиліття XIII. в., коли р. 1204 хрестоносці добули Царгород і заклали там Латинську імперію, розподіливши візантійські кольонії по жеребу поміж учасниками хрестового походу, причому на латинського імператора припали згадані вище місця.

Однак ґенуезці були на Чорному і Азовському морях і раніше, ще за імператора Мануїла до р. 1168 вони вже набули права торгівлі по деяких пунктах північного побережа, яке у тому році на просьби венеціянців обмежено.

Головним центром цих кольоній був город Кафа, теперішня Феодосія, закладений очевидячки одним з лицарів з дому дель Орто, рід яких був володітелем Кафи довший час. Один з них р. 1243-го 12-го січня дав перший привілей ґенуезцям, в цьому привілеї він іменує себе бароном — Dominus Caphe. Нащадки володітелів цих були у Кафі ще і в 1316 році, бо в уставах виданих Ґенуєю для Кафи і прилеглих земель імперії Хазарської „Impositio officii Chazariae" від 30. серпня 1316 р., і у ранішому від р. 1290 згадується про них, властиво володітелями називаються сини Боніфація дель Орто, а він сам у листі папи Бенедикта XII-го до хана Ізбека називається б. володітелем Кафи.

Город Кафа був зруйнований татарами р. 1308 і пізніше відбудований ґенуезцями, і над ним вже з р. 1316-го республика перебрала владу цілком, яка остільки розвинулася, що представник Ґенуї консуль Кафинський носив вже громкий титул „Господаря імперії Хозарської і всього Чорного моря" — „Dominus imperiae Chazariae et tutti mare Negro", — аж з часом у XV ст. почався занепад Кафи — властиво ґенуезської влади і врешті 1475 р. її добули і знищили турецькі війська. На цьому панування ґенуезців на Чорному морі скінчилося.

На службі цієї республики у згаданих її кольоніях ми й зустрічаємося з козаками, ще раніше ніж на теренах півдня Сходу Европи.

Взагалі перша звістка про козаків нам відома з Синотарія м. Сугдеї, нашого Судака у Криму, колишнього стольного міста Сугдейської митрополії, визначного торговельного пункту — Сурожа староруських літописів.

Під датою 17-го травня 1308-го р. записано: „Того ж дню спочив раб Божій Альмальчу, син Самака, уви, сколотий козаками молодчик".

Напевно що то були козаки татарського війська, яке у тому ж році зруйнувало Кафу з наказу онука Батия — Тахта хана.

Пізніше ж ми бачимо ґенуезських козаків, як неприятелів татар на службі у Кафинського консуля, яким уділяється декілька артикулів Статуту, а крім того про їхне положення можна судити і з інших місць Статуту, де згадується про козаків чи то окремо, чи в звязку з іншими службовцями по найму ґенуезької громади.

Статут цей на зміну попередних виробляла окрема комісія в Ґенуї з 1413 р. і він був затверджений Дожею та колеґією Нобілів 24-го січня 1448 р. для „Громади міста Кафи і по всьому Чорному морю і імперії Хозарській, де достословна громада повну або неповну судову владу має".

§ 1-ий Статуту встановлює консуля яко голову та начальника Кафи і всього Чорного Моря у імперії Хозарській; до компетенції його належала найвища судова та військова влада. Він же був і головним начальником козаків — орґузіїв.

В Статуті козаки іменуються або звичайно — „козаки" - орґузії, — іноді просто — орґузії. Треба звернути на це увагу. Що то значило „орґузії" і досі залишується загадкою. Фільольоґи відносять це слово до торкської мови, кажучи, що воно означає передову сторожу з узів, або ґузів, як іменувалися торки та боронді, відомі на Україні по старо-руських літописах під загальною назвою Чорних Клобуків, відносячи походження слова до часів панування Печенігів та Мадярів на тих землях. В статуті написано Horgusii, Orgusii іноді Orguchii, arguchii Or — по мадярському — сторож, ше в половині XIX в. мешканці одного з округів Айзенбурського комітату називали себе Oer а їх округа Orsegi Kerület себ-то „округа сторожів".

З мадярським або печеніжським Oer порівнюють старо-татарську назву Перекопи — Or —

границя, як би сторожа та монгольське oergo — ханський табор, ставка у кімликів, а звідси охоронці табору — orgusii.

Таким чином коли orgusios є прикмета, то casachos начеб то определює назву народню племенну. Спеціялісти східних мов вказують, що „ак" закінчення слова козак — є відмінок татарської мови, по латині ж маємо казати „ах" і тут можна ототожнювати козаків з казахами, мешканцями передкавказської провінції Казахії, про яку маємо згадку ще у Константина Порфірородного.

Ґоловним орґаном при консулі була Рада Старшин —Ґенеральна Рада Синдиків, або Ґенеральні Синдики, яких обирала попередня Рада з числа мешканців Кафи бальотуванням чорними та білими кулями, більшістю $^2/_3$ голосів. До неї входили 4 ґенуезці та 4 кафинці й половина синдиків мусіла бути з шляхти. Населення ж Кафи крім родових ґенуезців складалося з греків, вірмен, жидів, українців-руських, москалів, черкесів, сараценів, поляків і т. ін.

Цю раду обирано на 6 місяців і вона мусіла складати присягу на св. Євангелію. Синдики судили по правилах Статуту Торговельного та Хозарського, вони ж по закінченні управління консулем, якого висилано на рік з Ґенуї, перевіряли його діяльність.

Цим Ґенеральним Синдикам, як представникам місцевої громади, підлягали козаки, яким синдики були обовязані, при вступі на посаду, зробити перегляд.

Козаки - орґузії несли виключно військову службу як в самій Кафі так і по інших містах, городах та замках кольоніях, як при самих консулях так і по военній охороні поселень.

§ 1 глави 22-ої „De Horgusiis" голосить:

Постановляємо і узаконнюємо, що при згаданому п. Консулі Кафи, для допроводу його та служби при ньому має бути 20 орґузіїв, добрих, ловких та надійних, з яких кожен мусить мати, як орґузії мають і мати повинні, по істнуючому звичаю: коня, щит, плащ (cabarichio) та свою зброю. Вони одержують від громади м. Кафи кошт кожний по 120 аспрів на місяць і ніхто з них не може бути невільником або чим небудь підданцем — (sclarus vel servus) слугою.

§ 1 гл. 21-ої говорить, що в м. Кафі має бути один военний начальник оргузіїв Capitani Horgusiorum який мусить одержувати на свою особу та на доброго надійного коня 150 аспрів на місяць. Цей начальник повинен находитися з козаками оргузіями при консулі і виїздити з ним кожного разу, коли на це буде мати наказ. Таким чином ці два §§ відносяться до персонального конвою п. консуля, його особистої ґвардії, яка несла службу при самому консулі і ескортувала його при урочистих виїздах по службі, а також і до церкви, куди консуль ходив з музикою і конвоєм, обовязково у супроводі військового начальника міста. Останній під загрозою кари у 50 аспрів мусів кінно допровожувати Консуля до церкви.

Крім того були ще по городах і замках козаки, які підлягали военному начальникові города, вони несли сторожу, разом з вояками і міською сторожею при городських брамах, а в нічний час виконували і військову поліцію.

По статутам, це все мусіла бути не тутешня людність: обовязки військового начальника города ні в якому випадку і під ніякою притокою не сміли виконувати громадяни міста Кафи, як не могли вони бути і в солдатах і тим більше в орґузіях. Це все мусіли бути люди сторонні, незалежні від впливів і родинних звязків місцевого громадянства.

Внутрішня охорона города і передмість лежала на поліційному начальникові і поліційних служителях, але після того, як вдарили в дзвін, вона переходила до рук військового начальника города і поліція тоді не сміла ні в якому разі втручатися у діяльність військового начальника.

Вдарялося у дзвін не менше 370 разів в час від 1-го жовтня до 1 березня о семій годині вечора, а в літній період після восьмої години.

Тоді мешканці не сміли виходити далеко з домів і світити огня. Кожного старшого понад 15 років, хто був захоплений далі як 8 дворів від цього дому, забирано під арешт і ранком доставлювано на суд консуля або його вікарія. Військовий же начальник одержував 18 аспрів з кожного вартового найденого сплячим і по 12 з них, хто не явився на варту у свій час, або не був на свойому місці. Також платилося кару за світло після дзвону — не більше 25 аспрів.

Військова охорона міста мала затримувати всіх, хто робив бешкет на вулиці і доставляти їх ранком до консуля; взагалі вона відповідала за цілість та безпечність міста а головно, щоби не виникло в ньому пожару.

При городських та передмійських брамах козаки несли охоронну службу у допомогу сторожеві та військовому начальникові (capitanes) при кожній брамі мало бути на сторожі по чотири козаки по черзі. В нічний час мійські брами мусіли бути зачинені і лише у невідкладних випадках дозволялося відчиняти браму і то при піднятому через рів містку.

Цю сторожу в ночі підсилювано місцевими мешканцями, які були поділені на сотні і мали відбувати сторожеву службу під доглядом сотників, останніх затверджував консуль з обраних громадянами 4-ох кандидатів на кожну вакансію.

Безпосередньо ж усі вартові підлягали капітанові брами — комендантові мостового укріплення башні.

Городська ж поліція після дзвону перебмала охорону цитаделі - кріпости замку, де перебував сам консуль, і поліцейський пристав під загрозою кари не смів виходити після дзвону до міста, або передмість.

Зброя сторожі при брамах складалася у козака з лука зі стрілами, 2-ох баллист на солдата та стріл до баллисти — квадратових кусочків з заліза.

Це все відносилося до охорони Кафи, але такі ж самі обовязки лежали на козаках і їх військових начальниках і по інших ґенуезських городах - кольоніях, підлеглих Кафинському консулеві; там одні з козаків складали особисту охорону місцевих консулів, але в меншому числі (в Солдаї — 8 душ), другі — охороняли мійські

брами нарівні з солдатами і служили для посилок.

Служба була строга і під строгою контролею. Ніхто з них не смів бути відпущений до Кафи більше як на 5 день, під загрозою кари по 10 асприв на день з кожного. Відпускано лише по двох разом і аж тоді, як повернули попередні відпущені, навіть коли б відпущений затримався, з дозволу консуля, по власних справах, довше як 5 день. Цей час вираховувався з його річної служби.

Вояки ж як стояли по замках, зовсім не сміли виходити з них, всі доручення службові виконували козаки.

§ 34-ий книги II про порядок у містах підлягаючих Кафі, каже, що:

Консуль (місцевий) не сміє і думати входити у які небудь зносини з ким із солдатів, наемників або орґузіів, ані продавати їм щонебудь на термін, себто у борг, під загрозою втрати речі або краму і права скаржитися до суду.

Таким чином Статут ставив козаків у абсолютно незалежне особисте положення, дбаючи про те, щоби на них лежав лише військовий обовязок служби і щоби не було якихсь інших відносин поміж козаками і їх начальниками крім службових.

Козак відбував службу добровільно по найму, зі своїм конем, одягом та зброєю, зовсім так, як і пізніше наше козацтво; навіть до останньої чверти XIX в. козаки мали власні рушниці, зброю ж холодну — аж до останніх часів утримання ж козакам нашого часу йшло з місцевих засобів при певній дотації держави.

Фінанси ж Ґенуезської Громади складалися також з місцевих доходів.

Ґенуезські козаки одержували за свою службу досить високу винагороду: начальники по 150 асприв рядові — 120 у місяць на себе і на коня. Аспр це була срібна монета вартістю по курсу біля $3^{1}/_{2}$ копійок того часу.

Наступна табличка дає нам можливість порівняти платні ріжних службовців республики:

	Асприв у місяць
1) Начальник козаків	150
2) Козак	120
3) Командант брами	150
4) Підкапітан	140
5) Солдат	100
6) Пушкар	100
7) Сторож брами	50
8) Сторожа на башні	47.5
9) Писар грецької мови	120
10) Роэсильний	38
11) Епископ столових	100
12) Капелян при палаті	100

При тодішній ціні грошей та дешевизні життя це було цілком гарне утримання. З нього, праз да, козаки мусіли платити нотарію або діловоду скарбниці по 6 асприв з кожного за те, що він їх записував до реєстру наемників, які утримуються коштом скарбниці.

Крім того цьому нотарію дозволялося брати з козаків, як дарунок, по 4% тоді, коли вони одержуватимуть утримання.

Гроші на утримання козаків ішли з місцевих доходів і лише тоді, коли їх бракувало, мешканці мусіли платити по роскладці за нічну охорону міста.

Козаки діставали від влади помешкання, а у зимовий час і опал, на що збіралося по одному поліну з воза, який проїздив мійською брамою.

У великі свята, та в дні, коли влаштовувано перегони та ігрища, консуль частував козаків окремо, на це Статут призначував у м. Кафі, з сум скарбниці певні квоти.

Частування мусіло бути також на Щедрий Вечір та перший день Різдва, Водохреща, Великдень, Івана Купала. Козакам давали вино — на 12 асприв, пряники, яблука, виноград, напої.

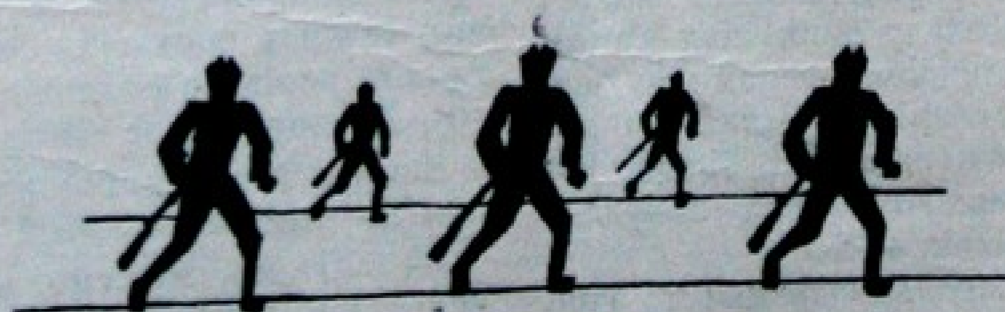
Певні суми були призначені консулеві на свята Водохреща та Великдень, Івана Купала і на ілюмінацію міста та ігрища, на яких були присутніми козаки.

У день св. Ґервазія та Протазія — в місяці жовтні, улаштовувано перегони, на яких кінні козаки без сумніву брали участь. У цей день, як і в день перегонів барок, козаки мали хліб, вино та сир на рахунок громади.

Характеристичним є те, що в видатках асиґнованих на перегони фіґурують квоти на лисицю — 6 асприв, півня — 6, шост — 6. Головною нагородою була штука колірової матерії, напр. кармазину, шовку, вартости 1200 асприв; тоді як на нагороду при перегонах барок на штуку атласу, кармазину, ніж або тафти асиґновано 630 асприв.

У наших козаків і гірських народів Кавказу ще й досі головною нагородою на перегонах була штука матерії; також у них істнують кінні гри, так зв. „лисичка" та гонка з півнем, коли ватага мусить переганятися на певну віддаль і нагороду дістає той, хто перший прийде до старту, маючи лисичин хвіст, або півня — властиво його шматки, бо кожний старається вирвати його і вирватися вперед, шост грає також велику ролю при перегонах.

(Далі буде.)

Рік в Холодному Яру

Написав *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Час збігав у напруженому очікуванні. По залишенні Коцуром Чигирина, червоні частини почали порядкувати в „коцуровських“ селах, показуючи правдиве облича московського більшовизму. Це, як і передбачував покійний отаман, відвернуло селян від Коцура, який боровся колись за більшовизм. Зворот його до чорної „анархії“ — був для селян чужим і незрозумілим. Залишившись з невеликим загоном вірних людей, бувший диктатор „Чигиринської республики“ переховувався по лісах, маючи часті сутички з переслідуючими його частинами.

У Чигирині заклалася вже правдива совітська влада: ревком, воєнкомат, чека, міліція, упродком і т. д. Для охорони її прибув караульний баталіон.

Очікуючи наступу на холодноярські села — опрацьовуємо плян операцій, за яким найменш потерпіли би села та збереглося би найбільш активних сил на весну. Місце отамана заняв його заступник Іван Деркач, який повернув з Київа.

За якийсь час одержуємо відомості, що ліквідуючі „коцурівщину“ червоні частини, поспішно вирушили на Південь. Для операцій проти, тепер вже партизанського, загону Коцура, прибув із Знамянки невеликий загін кінноти. Нашого району не зачіпали. Це не заспокоювало, а більше ще нервувало, не можна було допустити, щоби більшовики не орієнтувалися в положенні.

Повітова влада з Чигирина запроваджувала „саветскую власть“, дерла „развйорстку“, в селах по той бік Чигирина. В наш бік — виставляли міцні стежі з кулеметами, висилали часом з якимсь „невтральним“ селянином (в порядку повинности) аґітаційну більшовицьку літературу, але ні один „аґітатор“ чи представник влади, не відважувався показуватись дальше Суботова.

Вислані з літературою „післанці“ влади, сміючись самі зі своєї місії, здавали її сільським отаманам, які тепер називалися „начальниками самооборони“, а ті роздавали папір селянам на кручення „собачих ніжок“ з махорки. Межуючих з нами, колись коцурівських сіл, які хоч і утратили свою організацію, та все таки мали масу зброї — „влада“ теж не зачіпала. Територіяльний вплив її в бік Херсонщини „скоротив“ невеликий, але відважний партизанський загін Кобчика, який зявившись у степовій місцевості виловлював та розстрілював „представників влади“.

Повітова „влада“ мала владу лише над самим Чигирином і кількома ближчими селами на південь. Оточена з трьох сторін притихнувшими, ворожими селами, з яких кожне мало більше вояків як чигиринський ґарнізон, вона почувала себе далеко неспокійніше від нас.

Довідуємось, що комісарі, начальники та урядовці, рідко якої ночі сплять спокійно. Не довіряючи населенню самого Чигирина — ночують озброєні в спільних помешканнях. Коло ревкому завжди стоять вартові підводи на випадок „евакуації“.

Досить зявитися чутці — „Холодний Яр наступає“ — і влада вантажила на підводи свої пожитки.

Чигирин не був для нас небезпечним. Пильно стежимо за пересуванням військових частин на лінії Черкаси-Бобринська-Камянка.

Визволення Петра Чучупаки та Солонька з черкаської чека — завалилося.

Сильна ґрупа наших людей в Черкасах, підсилена ще кількома холодноярцями, маючи своїх людей в ЧК, пильно стежила за справою захоплених, вибираючи відповідний мент для нічного нападу на чека.

Несподівно, кілька черкаських хлопців, які з тою ґрупою не були звязані і про заміри її нічого не знали — зробили з тою самою метою, зле підготовлений напад з малими силами. Чекісти опамяталися після вибуху кинутої в приміщення чека ґранати і напад відбили. Всі арештовані були негайно розстріляні.

Одної ночі, Левадний, який їздив десь за Матвіївку перевіряти свої „арсенали“ — привіз новинку: Загін червоної кінноти піймав на якомусь хуторі Коцура. Колишнього вождя червоних чигиринців — прилюдно розстріляли червоні на стації Знамянка. Коцурівщина — скінчилася. Активніший елємент з бувших „коцурівців“ зібрався в „Товариство козаків Вовчого Шпиля“, яке мало свою базу в Суботівськім Лісі і на хуторах. Почалося дратування Чигирина маленькими нічними нападами. Між селами двох „республик“ стали налагоджуватися дружні відносини. Селяни з Івковець допомогли Медведчанам піймати одного з живих ще братів Кошових, який в свій час убив холодноярця з Медведівки. Цей Кошовий був правою рукою Коцура і по його смерті — переховувався на хуторах.

Після суду в Медведівці, Кошового розстріляли коло хреста на верхівці гори між Медведівкою та Івківцями, з якої видно оба села.

Приглядаюся з коня тій „церемонії“.

Кошовий надзвичайно гарний, стрункий хлопець, в чумарці і сірій козацькій шапці, став під хрест блідий, спокійний. Навкруг юрба озброєних селян з обох сіл. Засмучено-спокійним поглядом повів по обличчях односельчан.

— Віддаєте мене, Івківчани?... Не жалієте?...

Зпоміж Івківчан вийшов сивий селянин з рушницею і заклавши набоя — підійшов до хреста.

— Жаліємо, жаліємо, козаче... Що вас, собачих синів, разом з Коцуром у девятнадцятому році не постріляли...

З другого боку підійшов Медведівський отаман.

Два постріли — і кров'ю був підписаний союз між недавно ворожими селами.

В наших селах появилися відозви „козаків Вовчого Шпиля". Типографський друк. Товариство закликало всіх селян до об'єднання в боротьбі з червоними катами України — московськими більшовиками та їх українськими наймитами. Закликало до рішучої боротьби під національним прапором.

На другім боці листка жартівлива примітка, не гармонізуюча з „солідним" стилем відозви: „Друковано у власній, його катівської величности „товарища" Леніна друкарні. Москва. Кремль. Поцілуйте нас в... (sic), червоні собаки!"

Здогадуємось, що хлопці мають у чигиринській друкарні своїх людей, які між більшовицькими „агітками" — надрукували цю відозву.

Налагоджуємо зв'язок з „Вовчим шпилем".

Товариство з охотою підпорядкувалося Холодному Ярові.

В складі його штабу — деякі члени колишнього коцуровського ревкому. Хлопці мають широкі зв'язки у Чигирині. Мають замір, піднявши Суботів, Новоселицю, Івківці, а з другого боку Стецівку та Семигір'я — захопити Чигирин. За порадою нашого штабу, облишили цей замір як безцільний. Така операція знову притягла би до Чигирина червоні частини в той час, як захоплення його жадної користі не давало.

Починається весна. Селяни готовилися до оранки та сівби. Всі „бурлаки" були зосереджені на Мельничанських хуторах, де по більшій часті перебував і отаман.

Смерть Чучупаків, пасивність ворога, весна з її хліборобськими клопотами — обнизили готовість населення до збройної боротьби.

Загальне положення на Україні було невідоме.

Підсилилися балачки про „гасло", за яким має підніятися проти ворога вся Україна.

Покищо „бурлаки" та неспокійніші місцеві хлопці, нетерпляче дожидали, коли гостинно зазеленіють ліси.

Одного ранку, коли сонце пригріло вже по справжньо-весняному, їду перейтися лісом до Мотриного монастиря. Ліс відживав. Де-не-де були ще плями потемнілого снігу, оточені квітами білого рясту. З монастирського валу видно, як працюють у саду черниці. Монастир, без козацьких шапок на подвір'ї, видається мені якимсь дивним, блідим. Хочеться відгадати, чи скоро між цими валами знову розляжеться шум бойового табору.

Обходжу монастир і їду назад понад Мельничанською дорогою. Позаду розлігся веселий говір і туркіт підводи. Зпоміж дерев спостерігаю, що на підводі озброєні люди. На рукаві візника — червоні пасма. Прилігши за горбочком — налагоджую кріса та гранати. Коли підвода під'їхала ближче, пізнаю Чорноту. Коло нього Орлик і Соловій. За візника — Гуцуляк.

— Андрію!

— До ста чортів! Здоров!..

Хлопці, зіскочивши з підводи, сердечно витаються.

Гуртом їдемо понад дорогою. Андрій якийсь час зпід лоба дивиться на мене.

— Розкажи но мені, як ви отамана прогавили, бо з того, що оповідали зв'язки — ні чорта не розібрав — як це могло статися?

Оповідаю йому про нещасливу подію. Коли сказав про передсмертний крик отамана — Андрій нахмурившись зітхнув.

— Погано віщував отаман... Поляжемо певно отут усі, а України вільною не побачимо. Отнові борці певно доверщать нашу справу... Нехай діється Божа Воля — наше діло боротися.

— Що там, Андрію, в світі чувати?

— Підсилено гонять „товариші" війська на Захід та на Південь. З весною певно якась каша заварится... Полюбуйся, що вони про Холодний Яр намалювали.

Передав мені київську більшовицьку газету.

На першій сторінці великими літерами надруковано: „Чигиринскій уезд очищен от бандитизма! Бандитское гнездо — Холодний Яр — ліквідировано. Отаман Чучупака і изменнік бандит Коцур — разстреляни вместе з своімі штабамі". Переглядаю статтю, з якої довідуюся, що Чигиринщину два роки тероризували „бандити", які відбирали у селян хліб та останню скотину, вбивали бідняків та знущалися над ними. Селяни нераз виступали проти „кулаків-бандитів" та не могли дати їм ради. Нарешті червоні частини успішними операціями винищили всіх бандитів. Вдячне населення захоплено вітало всюди своїх визволителів більшовиків. У всіх селах вибрано сельради та комнезами. Совітська влада закріплюється. Переводиться розкулачення кулаків. Селяни з ентузіязмом виповнюють „развйорстку", добровільно збільшуючи завдання уряду. З червоними прапорами, з революційними піснями — везуть на „пункти" хліб та продукти.

Повертаю газету.

— Добре намалювали — що й казать!

— Такого сорту звіт подало певно командування тих частин, які переходили. Та що іншого співає повітова влада з Чигирина. Чигиринські „товариші", як побачили, що починають розпукуватися бруньки на деревах — так неначе їм хто гвіздків в стільці набив. Виплакали у Києві дозвіл, щоб перебратися з Чигирина до Каменки, на залізницю. За який тиждень буде повітовий центр у Каменці.

— А як же з вами буде, Андрію?

— Будемо покищо триматися — там побачимо, що робити. Треба тільки підсилити склад нашими хлопцями. Цього я і приїхав. Довідатися, що у вас діється, та кількох хлопців ще взяти. З переходом повіту до Каменки — одержали наказ збільшити міську міліцію.

— Ото поки тут нема що робити, бери кількох добрих хлопців з бурлаків та їди до нас за старшого міліціонера. Тебе в Каменці ніхто не знає.

— Як отаман відпустить — піду.

— Я з ним побалакаю. Довго вже триматися не прийдеться. Весною щось викується, почнеться якийсь рух, — тоді перебєм повітове начальство, захопимо, що вдасться зброї — і до Холодного Яру.

Звертаємо на лісову доріжку і лісом вибираємося на мельничанські хутори.

У вечері відбулася нарада. Отаман згодивсч на підсилення „міліції“ у Камянці.

Хлопці з Чорнотою вночі відїхали назад до Камянки.

Слідуючої ночі, я з трьома козаками, з яких один добре знав розположення Камянки, добирався садами та огородами до „Упрвленія міліції“.

На варті коло дверей стояв донський козачок Андрюша. В коридорчику наладований „Максім“. У приміщенні для міліціонерів, на столі проти вікна „Кольт“. На підлозі — чотири скринки з ґранатами „Мільса“. В станку коло стіни в зразковому порядку рушниці. На тапчанах спали й лежали одягнені „міліціонери“ — самі наші хлопці. Міліціонери, які не знали таємниці камянської міліції, мали дозвіл мешкати на приватних мешканнях, хоч небажаних по настроях Чорнота зі складу міліції видалив.

Не дивлячись на пізню годину, застаю у кабінеті Чорноту та Начміла Леська-Лещенка. Знайомимось.

Лещенко, типовий чигиринець козацького крою. Сердечно вітається зі мною, та в очах його якась задума, неспокій.

В розмові висловлює сподівання, що з весною „червоних забере чорт з України“. Відчувається, що він під цей час щиро бажає цього. Хлопець міцно засів між двома вогнями, не знаючи, з якого боку попечеться. Дипльоматично запитує, чи під час нападу червоних не знищені, або не захоплені папери, які посідав Петро Чучупака, як начальник штабу.

Розуміючи, про що йому йде — кажу, що всі папери штабу цілі і знаходяться у нового отамана. Це його з одного боку заспокоює (загубні для його папірці не попали до червоних), з другого — пригнічує. (Життя його по старому в руках Холодноярського штабу).

Пишу йому заяву про вступ на службу до міліції. До неї прикладаю документи на імя Валентина Сімянціва. Ці (приватні) документи забув на кватирі під час переходу запоріжської ґрупи через Матвіївку козак Богданівської кінної сотні, а господар, знайшовши — приніс до Холодноярського штабу. До них доробили в штабі посвідку, що я служив добровольцем у червоній армії, та в неслідку контузії „петлюровською“ ґранатою — звільнений лікарською комісією як нездібний до чинної військової служби.

Начміл поклав на заяві резолюцію, що „товаріщ“ В. Сімянців, зачислюється старшим міліціонером по сільському району.

На другий день наше приняття на службу до міліції було оформлене в наказі.

Приступаю до праці. Розглядаю заяви про крадежі та бійки з сіл, які вже признавали „совєтскую власть“. Висилаю на розслідування міліціонерів, часом виїзджаю сам.

„Заприятелював“ з матросом — „волвоєнкомом“. Голова ревкому Вишневецький відносився до нас усіх дуже добре, задоволений, що має міліцію „з правдивих більшовиків-українців“. В розмовах жалкував все, що до цього часу не прибула до Камянки чека та що покищо приходиться утримуватись від розправи над місцевою інтелиґенцією „наскрізь петлюрівською“, яка настроює на свій дух міщан, селян та робітників цукроварні. (Боявся бунту при переведенні арештів.)

Одного дня, вся міліція вийшла на стацію робити облаву на „спекулянтів“.

Розминалося якраз два потяги — київський та одеський.

Попід ваґони суетливо бігав жидок — уповноважений „О. Д. Т. Ч. К.“, чіпляючись до жінок та селян з тлумками. Грубші спекулянти, які везли більшу кількість соли, були в військовій формі, зі зброєю, мали документи від ріжних більшовицьких установ. Беремося головним чином до них.

Чорнота, стоячи на плятформі з червоною повязкою „помнач волостной рабоче-крестьянской міліції“ на рукаві — розпоряджається.

Вантажні ваґони набиті народом. Люди з тлумками обліпили дахи ваґонів, буфети, східці. В одному ваґоні, повному мішків із сіллю — дві „панни“ і сім озброєних матросів, які нікого до середини не пускають.

Коли дійшла черга перевіряти цей ваґон — на дверях став кремезний матрос у формі, з револьвером в руці.

— Давай, давай дальше! Тут не пройдьот номер.

— Матроси єдут!

„Старший міліціонер міського району“ — Йосип Оробко шарпнув двері.

— Винось мішки на плятформу!

Почувши такий наказ, „братішки“, вхопивши револьвери та ґранати вискочили з ваґону.

— Што?! Каво?! Да ми вас, так вашу растак... криси тиловиє!... Кто за советскую власть кров пролівал?!

Чорнота підняв руку з револьвером.

— Взять на мушку!

Кільканацять рушниць уставилося матросам в очі і груди.

— Сволота контр-революційна! З бандитами боротись вас нема, спекулянти проклятi! Здать зброю, а то перебєм як собак!

Один матрос шарпнувся через лаву.

— Я, братішкі, січас телеґраму дам таваріщу Троцкому! Ми октябрскую революцію завоевалі!!!

Та діставши від Оробка кольбою по голові — покотився на землю.

Побачивши, що жарти погані — „братішки“ здали зброю та стали виносити мішки.

Любуємось з Чорнотою двома „мавзерами“ та пятьма новенькими „наганами“. У Холодному Яру здадуться...

Від київського потягу підійшов хлопець в напів-сільськім, напів-міськім одязі.

— Добре справляєтесь, товариші! З цією сволотою просто — біда! У нас у Києві на тім тижні двох чекістів на стації вбили. Лічать, що як матроси Петроград брали, то вже можуть совітській власті по голові їздити. У вас в місті чека нема здається?

— Немає. Самі справляємось.

— Як би ми всюда мали таку міліцію! А то до чорта „контр-революції“ у міліцію напхалося. Ви, товариш начальник, партійний?

Чорнота зміряв його поглядом.

— Комуніст. А вам що до того?

Незнайомий перевів погляд на мене.

— Бачте, мені треба дещо з вами побалакати... Чи товариш теж член партії?

— Це наш комсомольський орґанізатор. А в чім справа?

Незнайомий „товариш“ витягнув посвідку.

Таємний уповноважений Київської губчека по боротьбі з бандитизмом іде в службовій справі до Чигиринської „уездчека“.

— Бачте... Мені треба персонально висвітлити положення з бандитизмом в околицях Холодного Яру. Ви мусите знати місцевість і обставини. Чи мені краще їхати на Олександрівку, добратися до Чигирина, а потім вже туда, чи я міг би добратися до Чигирина через Холодноярські села — і по дорозі довідатися, що треба. Може ви деякі відомости мені дасьте?

— Ми дамо звичайно вам більше як Чигиринська чека, бо у них „інформація“ ні к чорту!

— Про це мені і в Києві казали.

— Краще було би ще, як би ви самі розвідали. Тільки це небезпечно.

— У мене є документи, що я петлюрівець... Та я вже знаю, як з ними треба на випадок чого. — Найгірше, що я місцевости не знаю... У вас є свої люди у Мельниках, Медведівці, Лубенцях?

(„Товариш“ видно добре вистудіював мапу.)

— От що, товаришу! Товариш Сімянців має в тих селах своїх вірних людей — комсомольців. Вони нас інформують про що треба. Він у них буває потайки. Як хочете — він вам допоможе. Підете собі вдвох, зробите, що треба, а тоді до Чигирина. Так буде безпечніше, бо бандити мають у Чигирині свою аґентуру і колиб хто з неї побачив вас у Чигирині, а потім ви зявилися у селах — булоби підозріло. До Камянки теж не заходьте. Як це для вас підходить — зачекаєте отам на залізниці, т. Сімянців передягнеться і прийде до вас.

— Я вам дуже вдячний! Це дійсно буде добре. Як моя справа добре вдасться — вас чека винагородить.

Коли поверталися до міста, Андрій глянув мені в очі.

— Ну, браток, „на ловця і звір біжить“... Заведеш його на Мельничанські хуторі до наших хлопців. Там візьмете добре за горло — розкаже, що то за справа у його... Це дуже добре. Видно щось чека вже задумало робити... Тільки живим з твоїх рук він вже не вийде — зрозумів?!

(Далі буде.)

Пів року під більшовиками

(Спомин. Написав Микола Алиськевич).

I.

В перших днях лютого 1920 р. розташувалися останки У. Г. А. в околицях Балти, змінивши тут свій плян походу в Румунію чи Одесу. Дня 10. того місяця прибув я з моєю частиною, зложеною в січні в Ялтушкові із виздоровців і деяких етапних сотень, силою 200 стрільців і около 15 старшин до Балти і застав там вже Начкмду У. Г. А. та деякі частини I. корпуса. Були там ще тоді і дві сотні Денікінців, але вони вибралися в ночі в напрямі Кодими—Ямполя под. Тому, що вже в дорозі мав я 38° горячки, положився я з прибуттям у Балту до ліжка, а слідуючого дня сконстатував у мене лікар буденну тоді у нас річ — силний тиф. Команду моєї частини перебрав зараз пор. Павло Дубас, а мої стрільці, які могли ще тягати за собою свої потифозні ноги, оповняли в Балті службу залоги. Що вечера сходилися до мене мої старшини і щораз ділилися новими вістями і комбінаціями щодо дальшої судьби У. Г. А. І так говорили, що вигляди на перехід нашої армії в область Румунії ще не пропали, бо саме тепер переговорює в тій справі з Румунами сот. Бемко і Палїїв і ось-ось ми всі перейдемо до Румунії; іншого дня появилися чутки, що на днях прибудуть через Одесу десятки тисяч наших полонених з Італії в повнім зоруженні і ми в злуці з ними підемо походом проти більшовиків, що більше: Начкмда вислала вже навіть своїх відпоручників в Одесу, щоби перенятм їх. Були також такі комбінації, що У. Г. А. має йти вздовж Дністра в околиці Камянця под. і в злуці з Денікінцями і Армією УНР вдарити із заходу на більшовиків. Остаточний кінець всіх балачок завершив факт, про який почули ми около 20. лютого, а саме, що Начкмда У. Г. А. вислала своїх відпоручників до Червоної Армії, яка була вже тоді в околицях Гайсина, на переговори в справі переходу наших частин на більшовицьку сторону. За кілька днів стали ми вже перед доверше-

ним ділом, а подія ця не викликала у нас надзвичайних вражінь. Кожний бачив безвихідне положення наших решток, а тиф, злидні і студінь, з й безцільна блуканина по просторах подільської України зломили сили і духа як у стрільців так і в старшин.

Дня 20. лютого около 10. год. перед пол. заглянуло в мої вікна перше лютневе сонце. Того дня почувався я дуже ослабленим; щоденні 40 і 41 степені горячки зїли мої сили, підкопані вже в грудні 1919. р. поворотним тифом. Я лежав тоді сам в моїй кімнаті, бо чура Василь вийшов був на місто по содову воду і молоко, одинокі харчі, якими тифозникові можна було живитися. Попри обезсилення якийсь сум і туга залягли тоді моє серце. Мої чорні думки перебив пок. товариш, чет. Жила, який прийшов повідомити мене, що перед пів годиною вступив у Балту перший кінний відділ більшовицької армії. На цю новину не вибилася в моїй уяві ніодна путня думка так, що слова пок. Жили перейшли мимо моїх ух.

II.

Перші дні нашої злуки проминули беззамітно, більшовики не вмішувалися ще до нашого військового життя, ба навіть кружляли чутки, що останемо до них у подібних відносинах, в яких були до Денікінців, себто, що від нового нашого спікуна маємо діставати одяги, гріш, зброю наге, щоб по випочинку і переорґанізуванні боротися як окрема Галицька Армія проти спільного ворога. Це переконання піднесло у нас духа і надії на побідний поворот в Галичину з одної, а рівночасно викликувало довіря до більшовиків з другої сторони, тимбільше, коли ми почули, що до Начкмди прибув як звязковий з Червоною Армією підхор. Порайко, Галичанин, родом чи не зі Снятинщини. Тимчасом небавком наші оптимістичні сподіванки болюче нас розчарували! З прибуттям Порайка зачалися для нас прикрі переживання, може ще прикріші, як за пізніших команд „ряних“ більшовиків, для нас чужинців. Перший свій виступ зазначив Порайко арештом командантів НКГА ґен. Микитки і ґен. Ціріца, а вслід за ними інтернуванням ґен. Тарнавського. Поки що лишив їх у Балті, але опісля вивіз перших двох у безвістя. Сам став начальником годі вже полевого штабу ЧУГА, яку то назву приняла наша Начкмда ГА. До реорґанізації наших частин Порайко не брався, зате почав старатися реорґанізувати духа Галичан, а головно наших стрільців. Зачав від мітинґів, числячи на те, що наш стрілець дасть за ціну більшовицьких шумних фраз і кличів проміняти свої переконання, свого духа і свої ідеї за більшовицькі, як то зробив сам Порайко. Одначе виявилося, що наш стрілець показав о богато більший гарт духа і привязання до своїх старшин, як сподівалися ріжні Порайки й Затонські. Кождий із старшин, свідомий форм більшовицьких переворотів, не виключав можливости зневіри наших стрільців, чого підставами могли бути: невдача боротьби в Галичині й найріжнородніші злобні видумки під адресою наших старшин, які нібито мали запродати Галичину в руки Поляків, а дальше похід на Київ і відворот із нього, дальше тиф, недостача харчів, одягів і гроша, а вкінці тяжкий безнадійний похід під Одесу. Видавалося, що стрільцям, які кинули свої рідні сторони, нічого іншого не лишилося, як безвільно перейматися більшовицькою пропаґандою; тимчасом цей заледви кількатижневий побут наших Галичан під більшовиками виявив, що головним і найсильнішим приказом для членів нашої армії була спільна ідея й високовартна національна свідомість, яка в парі з довірям і товариською повагою до старшин, зливалася в одно сильне, непохитне військове тіло під назвою „Галицька Армія“.

На першім із мітинґів почав Порайко „отвирати“ очі нашим стрільцям на їх теперішнє положення, в яке завели їх галицькі пани адвокати з Петрушевичем на чолі, переодягнені в австрійські старшинські однострої. „Вони запродали нашу — говорив — землю Полякам, опісля віддали вас за грубі гроші російському ґенералові Денікінові; ріжте тому своїми баґнетами тих галапасів, а самі держіться нашої звізди, під якою вернетеся назад домів і проженете з неї ворога“. Однак ті фрази Порайка викликали зовсім противні висліди, ніж ті, до яких стремів тодішній прибраний спаситель галицького стрілецтва. По повороті з мітинґів, стрільці з погордою розказували зміст його промови своїм старшинам. Найбільше недовіря, ба й ненависть до більшовиків викликав Порайко своїм приказом викинути з шапок тризуби, а на їх місце зачепити більшовицьку звізду. Вправді члени ГА. мусіли заложити звізди, не кинули одначе тризубів, лише хоронили їх як найбільшу святість. Дальшим приказом Порайка було відібрання чурів, старшинських відзнак, титулів, харчівень, словом затертя всяких ріжниць між старшинами та стрільцями, а рівночасно назначення полевого суду ЧУГА виключно для судження старшин.

Не лихий був намір товариша Порайка зробити одним махом із ГА. частину червоної армії двома безпардонними операціями: зачервонити стрільців причіпленням звізди й вихопити їх з рук старшин, а другою — дозволом різати „офіцерів“. Рівночасно доручив він пресовому відділови Пол. Штабу видавати щоденник „Червоний стрілець“ з метою комуністичної пропаґанди серед нашого стрілецтва. Зміст поодиноких чисел складався із фронтового звіту, а дальше з лайок на українських буржуїв від Петрушевича по найменшого хорунжого, при чім на кождій сторінці не бракувало покликів „Пролетарі всіх країн єднайтеся!“.

Тимчасом завівся Порайко у своїх надіях, бо душевна луčба між стрільцями та старшинами ще більше скріпилася, а щодо зміни титулів і старшинських ранґ не було випадку, щоби стрілець відозвався колинебудь до старшини словом „товариш“, або не віддав йому військової почести.

Як ділали заохоти червоних на наших стрільців, нехай послужить як примір отся подія: Тямлю, я був тоді по щасливо перебутій крізі; заходять до мене вечером чет. Жила й пор. Дубас і розказують, що вони втиснулися сьогодні на мітинґ (старшин більшовики на мітинґи не впуска-

ли!) і були свідками, як по підбурюючих промовах Порайка й Затонського — який нарочно тоді прибув у Балту на мітінґ до Галичан — обидва проводирі, певні хосенного впливу свого говорення — веліли присутній жидівській балтській музиці заграти Інтернаціонал. На це повстав на салі крик, стрільці перервали гру Інтернаціоналу і заінтонували „Ще не вмерла", а оба аранжери зібралися як непишні зі салі.

Командування Порайка довго не тревало, бо небавком прибули до Балти 22-літній жид Салагуб, як командант Пол. Штабу ЧУГА і полковник російської булави Іванов, як шеф штабу, а Порайка забрано до штабу XII. більшовицької армії, до якої саме тоді влучено всю ЧУГА.

Нова команда взялася зараз до реорганізації нашої армії, яка була тоді зібрана корпусами в околицях Бершаді, Балти й Бірзули. З поодиноких корпусів утворила бриґади, з бриґад полки і т. д. Давних командантів корпусів поусувала, а бриґадними поназначувала сотників: І. — Білинкевича, II. — Головінського, і III. — Станиміра, при чім додала до кождої команди по одним комісарю, які мали бути більшовицькими очима та ухами кождої бриґади. За виїмком кількох ревних комісарів, усі інші були про форму і всі таки були зі „своїх" — Галичан. Перемінила також і склад Полевого Штабу. Більшість старшин, дотеперішніх членів Начкмди ГА. сама забралася до поодиноких бриґад, інших поусував Салагуб і окружив себе лише одиницями податними на його вказівки.

Дух Галицької Армії концентрувався тепер виключно в поодиноких бриґадах. Частини, які були досіль у Балті, розіслав штаб до бриґад, тимсамим зніс і мою частину. З моїх старшин деякі розійшлися по бриґадах, а деякі лежали в тифі, або були виздоровцями по ньому. Таких назбиралося в Балті около 30, між ними виздоровцем був і я. Командантом більшовицької залоги був бувший петлюрівський сотник Авдієв, а його одинокою військовою силою, а рівночасно залогою в Балті була галицька технічна сотня під рукою пор. Корнила Кізюка. Була вона доволі сильна, мала 200 стрільців, а була також військово карною. Попри штаб ЧУГА була ще головна Інтендантура бувшої Начкмди, тепер під проводом інж. Кадайського; цей переняв головну інтендантуру по сотнику др. Ількові Цьокані, по якім слід ще підчас нашого маршу під Одесу загинув; говорено, що виїхав він через Одесу за границю. З балтських часів лишилися памятні для Галичан приділи з інтендантури денікінських пелеринок, які інт. Кадайський роздав був тоді всім членам ЧУГА. Дальше була ще команда двірця і повний жидівський шпиталь наших тифозників.

Внутрішнє почування кождого з нас, здається, було більше як погане; навіть духово сильніших одиниць опустила всяка енерґія та ініціятива, кождий ходив пригноблений, зневірений, зломаний фізично й морально більшовицьким насильством. Були одиниці вдоволені з свіжого ладу, а до таких і то діяльних належали між іншими ґімн. професори: Сидоряк, Музичка й Кондрацький; були одиниці, які вправді не годилися з комуністичними ідеями, але бачили наше безвихідне положення і вступали до більшовицьких установ з наміром працювати там по змозі по лінії української ідеї; до таких належав і чет. Жила, який обняв комісаріят шкільництва на повіт Балту.

З усіх установ найживішу діяльність проявляв тоді Полевий Суд ПолЧУГА а його присуди були одинокими подіями, які збуджували наші приспані нерви. Саме тоді присудив був згаданий суд сот-ка Стахура на смерть, але засудженому вдалося завдяки конвоєві галицьких жандармів утікти від смерти в останній хвилині; а саме жандарми везли його на розстріл темним вечором возом поза місто, де була вже приготована для нього яма; не доїздючи до місця страчення, віз, чи не нарочно, вивернувся, а присуджений вихіснував цю хвилину на щасливу втечу. Тоді траплялося більше подібних випадків, але поодиноких годі мені тямити, тимбільше, що під цей час я ще нікуди не виходив.

Влада більшовиків щодня більше закріплювалася, а кождий її приріст зазначувався у щораз нових потрясеннях наших нервів ізза нових арештувань і присудів старшин У. Г. А., а вслід за тим росло щораз більше наше душевне пригноблення. Одинокою нашою розрадою був тоді старенький, тепер небіщик, о. Рибчак, бувший духовник моєї частини, який своїми розмовами піддержував у нас надії на краще „завтра". Жаль було дивитися на цього високого, худого старця, якому не прийшлося спокійно доживати старости при рідні в Домажирі під Львовом, а який вірно ділив долю ГА, тиняючися з нею по просторах України. Цілими днями пересиджував небіщик поміж нашими хорими в жидівськім шпиталі і не оглядаючися на небезпеку зарази, розносив хорим ліки та слова потіхи. Кождий, без ріжниці віку, віри й переконань шанував його особу, ба навіть більшовики не важилися робити йому якоїнебудь пакости, глядячи на цю високу, із трохи вділ похиленою головою, стать, яка скоросвіт зближувалася повільною ходою до шпитального будинку, а пізним вечером виходила з нього.

(Далі буде).

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

В травні 1931 р. приняла скільська земля у свої зимні обійми тлінні останки бувшого Січового Стрільця — о. Романа Сивака, завідателя Корчина. Як наші Карпати білим квітом вкривалися, відбув колишній фронтовий борець за кращу долю України свою безповоротну мандрівку у життя вічне, залишаючи за собою шлях „болізни й печали".

Покійник родився 1899 р. у Відні, де його батько був суддею. У ранній молодості остає круглим сиротою. Добра рідня тулить маленького осиротілого Романа біля себе. Пятнайцятьлітним хлопцем застає його вибух світової війни. На перший поклик творити завязок рідної рмії, вступає молоденький Роман — напів ще дитиною — у ряди УСС. 1914. р. він у бучацькому курині інж. Гриніва. Два роки пізніше переходить до полевих частин. У битві під Конюхами попадає в російський полон. Коли після березневої революції у Росії формуються на Великій Україні перші відділи Української Армії, він — один з перших — зголошується до них. Служить у сотні Р. Сушка й разом зі СС. перебуває всі світлі, як також трагічні менти наших визвольних змагань. 9 грудня 1919. р. попадає під Шепетівкою враз з останками Армії УНР у польський полон, де переходить усі звісні страхіття, включно з тифом. 1923. р. розпочинає богословські студі у Львові. Після приняття свячень у 1929. р. працює на становищі сотрудника в Славську, а пізніше як завідатель Корчина. Вільний час від душпастирських занять, подібно як підчас богословських студій, — коли то ферійний час переводив у Ласківцях, пов. Теребовля, й Зубрці, пов. Бучач — присвячує праці для народу на просвітному й кооперативному полі.

Дух його рвався до чину, та сили тіла відмовляли послуху! Затяжна грудна недуга, якої початок сягає стрілецьких ровів і табору полонених, приходила щорік дальше до тяжщого слова. Ясною хвилиною в останніх днях його життя були відвідини Їх Ексцеленції Митрополита Андрея.

Прийшла весна 1931. року, а з нею замість свіжих сил — неумолима смерть. Травневого дня зійшов на вічний спочинок молодий чоловік, що ще нелітним хлопчиною зрозумів клич рідної Землі — стати в обороні відвічних прав Її! Страшною недугою підкошений упав у священичій одежі вірний син Української Землі. Він згинув на тернистому шляху української Нації до кращого Завтра!

Хай в заплату за це Рідна Земля пером Йому буде, а Всевишній надгородить Його небесною радістю за хрустальний характер, благородне серце й духа посвяти!

Р. Данилевич.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 9. / Вересень 1933.

*

ЗМІСТ:

Редаґують: *Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький*

Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка